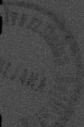

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXVII – leto 1981/82 – št. 1

Jezik in slovstvo

Letnik XXVII, številka 1

Ljubljana, oktober 1981/82

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.– din, polletna 60.– din, posamezna številka 15.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.– din

Za tujino celoletna naročnina 200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina prve številke

Razprave in članki

- 1 *Boris Paternu*, K tipologiji realizma v slovenski književnosti
- 10 *Jaka Müller*, Pomenoslovje samostalniških besed
- 16 *Franc Žagar*, Jezikovni učbenik in njegova uporaba pri pouku

Jubilanti

- 21 *Janez Zor*, Prof. dr. Franc Jakopin

V spomin

- 22 *Jože Koruza*, Vatroslav Kalenič

Slovenščina v javni rabi

- 23 *Janez Gradišnik*, Domneve z „naj“

Ocene in poročila

- 24 *Marko Juvan*, O dveh najradikalnejših avantgardah

Zapiski

- 26 *Marjan Dolgan*, Pripombe k novemu učnemu načrtu za pouk književnosti v usmerjeni šoli
- 32 *Franc Novak*, O delu za slovenski zgodovinski slovar na SAZU

1/3 Prejeli smo v oceno

Boris Paternu

Filozofska fakulteta v Ljubljani

K TIPOLOGIJI REALIZMA V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

Prva tipološka določila slovenskega realizma je treba iskati v predhodnem stanju slovenske književnosti, to se pravi v njenem razvoju in dosežkih tja do leta 1848, ko se zaključi Prešernovo pesniško delo, kar pomeni tudi konec slovenske klasične romantike, in ko pride do znatne zareze tudi v zgodovini narodnega konstituiranja Slovencev.

Začeti je treba z dejstvom, da je imela slovenska posvetna književnost sredi 19. stoletja za seboj komaj sedem desetletij kontinuiranega razvoja, če ga začnemo s prvim pesniškim almanahom *Pisanice* (1779–1781), in komaj dve literarni obdobji – razsvetljenstvo in romantiko –, ki pa sta bili v mnogočem nerazviti in nedokončani. Vsako od obeh obdobji je imelo svoje posebne značilnosti, ki niso ostale brez globljih odtisov v tipološkem struktuiranju slovenske književnosti. Razsvetljenstvo zaradi svojega literarnega začetništva in zaradi nadvlade zunajknjiževnih, se pravi narodno prebudnih in še posebej ljudsko didaktičnih potreb, še ni dalo nobenega estetsko razvitega, dozorelega, koherentnega literarnega sloga, nobene čistejše stilne formacije. Kljub svojim slogovnim različicam – baročni, klasicistični in predromantični – je ostalo v izrazu neizčiščeno in stilno sinkretistično, pri čemer je zaradi družbene in kulturne danosti vodilno mesto zavzel literarni model, ki je v sebi združeval šolsko klasicistično poetiko s poenostavljeno poetiko domače pesniške folklorne.¹ Romantika je nato v razmeroma naglem zamahu, v enem samem desetletju (1830–1840) prelomila meje slovstvene didaktike, konstituirala poezijo kot poezijo in ustvarila prvi estetsko dozoreli literarni slog, ki ga imenujemo klasična romantika, kar med drugim opozarja na ohranjanje nekaterih temeljnih norm klasike in renesanse znotraj Prešernovega romantizma. Šele ob umetniški dozorelosti Prešernovega sloga se je nato lahko začela prava stilna opozicija in diferenciacija, s tem pa normalen literarni razvoj, ki se da dobro opazovati od sredine 50. let naprej pri poznem romantiku in zgodnjem realistu Simonu Jenku.²

Slovenska posvetna književnost se je torej rodila pretežno v znamenju poljudnega razsvetljenstva, ki je prevladujoči literarni vzorec našlo v sredinskem spoju klasicističnega in folklornega sloga. Njen prvi umetniško dozoreli literarni slog pa je bila Prešernova romantika. Oba izhodiščna modela sta nadaljnjemu književnemu razvoju, tudi obdobju realizma, vsak po svoje vtisnila močan pečat. Toda, kot sta se med seboj razlikovala, se razhajala in se deloma celo spopadala, ni mogoče prezreti, da je med njima obstajalo tudi pomembno stičišče, in sicer v obojestranskem vključevanju nekaterih temeljnih norm klasične ali celo klasicistične poetike v lastni sestav vrednot. Tudi ta skupna lastnost obeh

¹ B. Paternu, Problem literarnostilne diferenciacije v slovenski književnosti razsvetljenstva, Obdobja 1, Ljubljana 1980, s. 37–56.

² B. Paternu, Konstituiranje slovenske poezije, Obdobja 2, Ljubljana 1981, s. 7–28.

izhodiščnih literarnih ustrojev je poleg njunih razlik pustila vidno tipološko sled v izoblikovanju realizma. Poleg tega je treba imeti pred očmi še neko temeljno značilnost slovenske predrealistične književnosti: njen razvoj skozi oba temeljna vzorca, didaktičnega in artističnega, torej v nekem smislu vendarle že popoln literarni razvoj, pa ni zajel književnosti kot celote, temveč je potekal pretežno na njenem razmeroma omejenem območju, in sicer v pesništvu, še posebej v liriki. Proza je še globoko v 19. stoletju ostala nerazvito, bolj ali manj didaktiki prepuščeno območje, ki ni omogočalo polnega slogovnega razmaha, bolj točno, razmaha njegove estetske funkcije. Pa tudi dramatika je po uspešnih Linhartovih komediografskih začetkih ostala močno omrtvičena cona književnosti. In končno, tudi Prešernova razvita poezija je bila v resnici osamljen pojav in ne stil časa. Večina pesnikov, v splošnem povprečnih ali podpovprečnih, je v njegovem času nadaljevala različne stilne sinkretizme, izhajajoč v glavnem še iz razsvetljenstva ali predromantike, tako da tega večinskega pesništva stilno niti ni mogoče zanesljivo opredeliti.

Nastajanje in izoblikovanje realizma je bilo v mnogočem odvisno od vseh teh predhodnih pojavov, ki so že določili izhodiščno tipološko strukturo slovenske književnosti.

Naj bo na prvem mestu omenjena nenavadnost v *žanrskem strukturiranju* slovenskega realizma, ki je v veliki meri razložljiva prav iz predhodnega literarnega položaja. Splošno znano je, da je evropska poetika realizma dajala veliko prednost prozi in da se je realizem najbolj sproščeno razvijal ob romanu. Do neke mere skladna s tem je bila tudi programska in praktična preusmeritev slovenskih književnih prizadevanj k prozi, preusmeritev, do katere je prišlo že v prvem desetletju po Prešernu. Fran Levstik je v široko odmevnem literarnem programu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858) naravnost klical od lirike k prozi. Toda to je bila samo ena stran stvari, obstajala je še druga. Kljub omenjeni žanrski preorientaciji namreč lahko opazimo, in tu gre za presenetljivo nenavadnost, da se znaki realizma pokažejo mnogo prej in mnogo izraziteje v pesništvu kot v prozi. V Jenkovi liriki na primer že od sredine 50. let naprej lahko sledimo izrazitim in tu in tam celo radikalnim pojavom realizma, in sicer v vseh njenih tematskih krogih, medtem ko je sočasno proza še pod prevladujočim pritiskom didaktike, pripovedne folklore ali romantično ustrojene fabulistike različnih vrst. Levstikova umetna pripovedka *Martin Krpan* (1858), ki stoji na začetku umetniško razvite slovenske pripovedne proze, vsebuje le nekatere sestavine realizma, več je v njej znamenj, ki kažejo iztekanje in razpadanje romantike. Proza je po nekaterih fragmentarnih prodorih k realizmu, ki jih izpričujejo predvsem posamezna Jenkova in Jurčičeva dela od konca 50. do konca 70. let, do slogovno doslednejših in motivacijsko popolnejših realističnih ustrojev prispela šele z Jankom Kersnikom v 80. letih. To nenavadno, lahko bi rekli obrnjeno razmerje med deležem lirike in proze pri nastajanju slovenskega realizma je opazno celo znotraj osebnega opusa vodilnih pisateljev. Dogaja se namreč, da isti avtor svojo liriko znatno bolj odpira realističnemu dožemanju in izražanju sveta kot pa svojo prozo. To bi lahko ugotavljali ob Levstiku in ob Jenku ali celo ob Stritarju. Njegovi *Dunajski soneti* (1872, 1873) so primer naravnost radikalnega vdora žurnalističnega stila v sonetno obliko. Pa ne samo v prozi, tudi v dramatiki je bil razvoj počasnejši kot v liriki, čeprav je mladi Levstik z *Juntezom* (1855) opravil že razmeroma močan odmik od Linhartove komediografije v smer naturalizirane ljudske besede. V dramatiki so še posebej opazne zastranitve ali historizirajoči obrati nazaj, kakršnega na primer predstavlja Levstikova tragedija *Tugomer* (1876) s svojo dokaj umetno jezikovno arhaizacijo.

Vsa ta razmerja, dovolj nenavadna glede na običajni realistični red stvari, ne morejo prikriti izhodiščnega položaja, ki jih je pomagal zapletati, ne morejo utajiti svoje iz preteklosti delujoče pogojenosti: velikega neravnovesja med razvojno stopnjo lirike in proze v obdobju predhodne romantike in tudi razsvetljenstva. Polna razvitost Prešernove lirike je omogočila in tako rekoč zahtevala stilno opozicijo in diferenciacijo, medtem ko se v

njenem času prava, umetniško osamosvojena proza še niti ni konstituirala. Za razmah in možnost realizma, ki je svoje temelje in najbolj tipične lastnosti lahko razvijal predvsem ob prozi, je to dejstvo pomenilo velik primanjkljaj in zavoro, delujočo še daleč v prihodnost.

Seveda pa razlogov za to, da je realizem prodiral v slovensko književnost najprej v območju lirike in ne proze, ne moremo pripisovati samo imanentnim zakonitostim slovenske literarne evolucije. Iskati jih je treba tudi zunaj nje, v zgodovinskih okoliščinah. Marčna revolucija in desetletja po njej so sprožila nov in razmeroma širok val narodnega gibanja, ki je še mnogo močnejše kot prej, predvsem pa neposredneje potegnil vase tudi književnost kot eno glavnih narodnih institucij nesvobodnega in še nekonstituiranega naroda. Skladno z novim položajem se je, do neke mere podobno kot v obdobju razsvetljenstva, literatura spet orientirala k najširšim slojem bralcev: h kmečkemu ljudstvu in h kulturno povprečnemu meščanstvu ter izobraženstvu. Levstikov program iz leta 1858, ki je bil že scela naravnan k preprostemu ljudskemu bralcu in njegovim interesom, je pomenil pravo prelomnico nasproti Prešernovemu in Čopovemu programu iz 30. let, ki je bil plod drugačnih razmer in drugačnega literarnega mišljenja, usmerjenega predvsem k poeziji visoke vrste in k zahtevnemu bralcu. Za Levstikov program je zelo značilno, da je liriko puščal čisto ob strani, dramatiko obravnaval bolj na kratko, na široko pa se posvetil načrtovanju proze za ljudstvo. Veliko je pripomogel k temu, da je v sestavu zvrsti prvo mesto pripadlo prozi. Prišla je v središče družbene pozornosti, njena pot je bila napeljana k najširšim slojem bralcev, da bi med njimi opravljala kulturno in narodno poslanstvo. Ob njej »bi se ljudstvo najlaže budilo, najlaže bi se mu dajalo veselje do knjig«, je menil demokrat in novorazsvetljenec Levstik. Veliki privilegij, ki ga je dobila proza, pa je pomenil tudi njeno veliko zavezanost. V danih razmerah so bile to znatne obveznosti, tudi samoomejevanje, pravzaprav služenje zelo občutljivim moralnim, narodnoobrambnim in narodnoprebudnim potrebam skupnosti. Lirika je bila v novem družbenem položaju manj popularna, manj izpostavljena in manj vezana. Zato se je lažje odpirala osebnemu razmerju do sveta pa tudi novemu in neprivajenemu izražanju. Skratka, bila je bolj odprta dinamiki literarnega razvoja samega, čeprav se seveda tudi ona ni iztrgala iz splošne usmerjenosti takratne književnosti. Vse to bi mogli zaokrožiti v pravilo: žanrska porazdelitev literature je bila taka, da so se njene družbene funkcije zgostile predvsem ob prozi, njene literarne funkcije pa predvsem ob liriki. To pravilo bi najbrž našlo potrditev tudi ob pozornejši raziskavi vsake izmed obeh nasproti si stoječih zvrsti. Tako je na primer opazovanje proze 19. stoletja in njene razvojne dinamike pokazalo, da vidnejša črta vsebinskih in izraznih novosti, to se pravi glavni tok literarnega razvoja poteka po kratki prozi, in sicer vse od Jenkovega *Jepiškega učitelja* (1858) do Kersnikovega *Mamona* (1891).³ Roman in povest sta v glavnem zaostajala in bila znatno manj odprta literarni evoluciji. Pogoste so bile njune retardacije, obrati nazaj, še posebno k zgodovinski in vaško domačijski prozi z mnogimi značilnostmi literarne in tudi estetske konvencije. Povest in roman sta bila z večjo ali manjšo gotovostjo namenjena knjižni objavi, to je samostojnejši, trajnejši in v bistvu tudi širši komunikaciji. Kratka proza pa je bila namenjena predvsem revialni oz. časopisni objavi, torej komunikaciji krajšega diha in v glavnem bolj literarnega zaledja. Posebno in opazno mesto pri nastajanju realizma bi lahko pripisali satiri, in sicer znotraj vseh treh zvrsti. Toda pri tem je treba upoštevati, da je satira književna vrsta, ki je bila »nižjemu slogu«, torej neke vrste realizmu, odprta že od nekdaj, tudi v obdobju klasicizma, in ob njej ni mogoče zanesljivo preverjati realizma kot časovnega sloga. Vendar ni samo naključje, da se pri zadržanem realizmu satira pojavlja precej pogosto, saj do neke mere prevzema nase sicer nadzirano in ovirano realistično stihijo (Levstik, Stritar).

³ B. Paternu, Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja, v knj. *Pogledi na slovensko književnost II*, Ljubljana 1974, s. 47–69; Kersnikove Kmetske slike, n. d., s. 97–137; Cankar in slovenska literarna tradicija, n. d., s. 139–155.

Seveda tudi v liriki sami, čeprav razmeroma najbolj svobodni in literarnemu razvoju odprti zvrsti, ni mogoče prezreti njene globoke vezanosti v narodno prebudno funkcijo. Še več, prav v njej je bolj kot v katerikoli drugi zvrsti razvidna stiska pesnika, ki se je zaradi službe narodu moral nenehoma odpovedovati svoji osebni izpovedi, hkrati pa se ji odpovedati ni mogel. Tako je spopad med nacionalno in eksistencialno funkcijo poezije eden temeljnih spopadov, ki se je dogajal tako rekoč v vsakem pesniku posebej vse od Levstika naprej, do najbolj daljnosežnih in kriznih oblik pa je segel pri Stritarju, Gregorčiču ali mlademu Aškercu. Ta »heraklovski problem« in muko slovenskega pesnika, ki je notranje postajal žrtev lastnega naroda, je najbolj neposredno formuliral Stritar v pesmi *Sreča, poezija in Prešeren* (1877). S pesnikovo podrejenostjo »nacionalnemu« pesništvu je bila do neke mere povezana tudi njegova podrejenost različnim historičnim slogom in njihovi avtoritarnosti, ki jih je prebila šele nova romantika.

Pa ne samo žanrsko, tudi *stilno strukturiranje* slovenskega realizma 19. stoletja razkriva opazno odvisnost od predhodnega stanja domače književnosti in od razmer svojega časa.

Tu se nam najprej ponuja ugotovitev, da je bil pritisk razsvetljskega modela iz preteklosti na slovensko književnost druge polovice 19. stoletja neprimerno močnejši kot delovanje Prešernovega romantičnega zgleda, čeprav je tudi ta puščal globoke in raznovrstne sledove. Oživljanje klasicistične in razsvetljske tradicije seveda ni v nasprotju s splošno genezo evropskega realizma in njegove teorije. Ob pomembnem kritiku in literarnem teoretiku 18. stoletja, dinamičnem klasicistu Lessingu niso nastajale samo temeljne estetske teoretične postavke Levstikove kritike, ob njem so se šolala tudi najbolj znana imena snovalcev realizma, kot so Belinski, Černiševski, Wienburg, Vischer in mnogi drugi.⁴ Posebnost Levstikove realistične aktualizacije nekaterih temeljnih postavk klasične oz. klasicistične estetike je v tem, da je nanjo cepil ljudsko pripovedno tematiko in na poseben način opravljal sintezo med Lessingom in Vukom. Tako je v novem času in na novi ravni pravzaprav obnovil in prenovil slovenski razsvetljski model, ki je združeval klasicizem s folkloro. Razvijal ga je z dodatnimi estetskimi zahtevami in psihološkimi ter sociološkimi poglobitvami, še posebej pa z ideološko aktualizacijo v svobodomiseln, demokratično in družbenokritično smer. Vendar je njegov realizem ostal tematsko še zmeraj močno zamejen. Nasprotoval je na primer uvajanju vaškega »proletariata« v književnost pa tematiki »svetobolja« ali zakonoloma in se zavzemal za narodno spodbudne snovi. Vztrajal je tudi pri estetskih in stilnih zamejitvah realizma. To, da se je v svojem temeljnem estetskem konceptu odločil za klasično načelo ravnovesja med resničnostjo in idealom, med individualnim in tipičnim, med stvarjo in njeno idejo, torej za strogo odbiranje in preurejanje stvarnosti, se ujema tudi z razvitejšimi teorijami realizma. Podobno gnoseološko in estetsko načelo, čeprav v najrazličnejših variantah, srečujemo tako pri Belinskem kot Černiševskem in Dobroljubovu pa pri Balzacu ali celo Tainu, da mnogih drugih znanih nadaljevalcev heglovskega iskanja skladnosti med idejo in podobo oz. resnico in stvarnostjo niti ne naštevamo.⁵ Prezreti pa ni mogoče, da Levstik v primerjavi z omenjenimi teoretiki izraziteje brani načelo idealizacije in se odločneje upira vdoru nelepe stvarnosti oz. tako imenovanega »hiperrealizma« (1878) v literaturo. Samo nekaj njegovih gesel: »resnica, sama na sebi, gola, ni poetična; to je le, kadar jo pokriva lepo zagrinjalo« (1878). Ali: poezija je »umetnost, združena s prirodnostjo« (1881). Od tod je izhajal tudi njegov nazor o jeziku in slogu. Že na začetku svoje kritične poti je zapisal: »... poezija naj bo idealna tudi v jeziku« (1858). Model te idealnosti pa je nato močno spreminjal. Značilno je, da je svoje lastne, v realistično skrajnost obrnjene pisateljske nagibe

⁴ B. Paternu, Nastanek teorije realizma v slovenski književnosti, Referat na mednarodnem slavističnem kongresu v Sofiji 1963, Slavistična revija, 1963, s. 153–180; Estetske osnove Levstikove literarne kritike, Ljubljana 1962.

⁵ Käthe Hamburger, Wahrheit und ästhetische Wahrheit, Stuttgart 1979 (tu po: Istina umjesto ljepote, Izraz 1980, s. 297–313, 530–542).

usmerjal še po klasicistično v satiro in burko. Levstika bi lahko šteli za izrazitega predstavnika prve, zgodnje faze slovenskega realizma, ki vsebuje še celo vrsto starejših sestavin, predvsem klasicističnih in folklornih, in bi na primer v Markiewiczzevi razporeditvi sodil pod oznako »protorealizem«.

Drugo fazo, ki je že faza bolj razvitega realizma, predstavljata v teoretskem mišljenju Janko Kersnik (*Razvoj svetovne poezije*, 1878) in Fran Celestin (*Naše obzorje*, 1883). Realistični koncept sta tematsko posodobila, ga v primerjavi z Levstikom sociološko in psihološko znatno poglobila ter širše odprla sodobni stvarnosti in ga deloma tudi filozofsko utemeljila. Kersnik je razliko med romantiko in realizmom že utemeljeval tako, da je romantiko postavil na podlago mitičnega, realizem pa na podlago znanstvenega mišljenja. Vendar lahko opazimo, da je tudi pri Kersniku in Celestinu ostalo načelo idealizacije izredno trdno in poudarjeno. Ko se Kersnik zavzema za realizem, nikoli ne pozabi dodati, da je zraven potreben tudi »srebrni pajčolan idealizma«. F. T. Vischer je temu nekoč rekel »verklärender geistigen Schleier«, O. Ludwig pa »der poetische Realismus«. Tudi Celestin, učenec ruske šole kritičnega realizma, ni šel do nikakršne skrajnosti. Svojo smer je razločno legitimiral, ko jo je imenoval »idealni realizem« ali »realni idealizem«, ki je seveda izključeval skrajne oblike realizma in veristično izenačevanje literarne resničnosti z empirično. In značilno je, da nobeden od obeh kritikov ni realizmu odvzel didaktične funkcije. Kersnik je v umetnosti še zmeraj videl sredstvo, ki človekovo, grobim materialnim zakonom podvrženo naravo »spoznava, povišuje in blaži«. Celestin je bil na tem mestu še določnejši in zahtevnejši, saj je poslednji smisel realizma videl v njegovem vzgojnem in družbenem aktivizmu: pomagal naj bi, da »se odpravi, kar je slabega, in zamenj z dobrim«. Poučnost take ali drugačne vrste, izražena bolj ali manj jasno, je ostala tako rekoč trajna sestavina slovenskih realističnih programov. Seveda poučnost sama po sebi in v najširšem pomenu besede ni nekaj, kar bi bilo tuje evropskemu realizmu 19. stoletja. R. Wellek to sestavino celo sprejema v svojo najbolj posplošujočo oznako evropskega realizma, ko pravi: realizem je »objektivno prikazovanje sodobne družbene resničnosti« (»the objective representation of contemporary social reality«); gre za prikazovanje, ki je zunaj mitičnega mišljenja pa tudi zunaj simbolnega, alegoričnega ali dekorativnega izražanja; vendar kljub vsej tej objektivnosti v sebi »skriva poučnost«. Beseda »skriva« tu seveda ni brez pomenske teže.⁶ Tudi Kersnik je poučnost do neke mere res »skrival«, medtem ko jo je Celestin, podobno kot Levstik, spet močno poudarjal.

Skratka, mišljenje o realizmu oziroma realistična teorija, kot se je izoblikovala na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja, se v svojem globljem gnoseološkem, estetskem in stilnem tlorisu ujema s teorijami v razvitejših evropskih literaturah, posebno z onimi, ki so bile povezane z nemško klasično estetiko in tradicionalno kontinuiteto mišljenja o razmerju »realnega« z »idealnim«, kot se je razvijalo na črti Lessing – Goethe – Hegel – Vischer – Ludwig in na poseben način seglo tudi v znane Marxove in Engelsove opredelitve realizma (Engels v letu 1888: realizem »pomeni razen natančnosti v podrobnostih tudi zvesto slikanje tipičnih značajev v tipičnih okoliščinah«). Vendar so bile zamejitve slovenske teorije realizma nasproti resničnosti – tako socialni kot psihološki – v splošnem znatno strožje in zahtevane po vsebinski pa tudi jezikovni idealizaciji močnejše. Celo pri Aškercu, ki je v 80. letih veljal za vodilnega realističnega pesnika, najdemo svarilo zoper vsakršen radikalnejši realizem: »... posebno, če se pesnik spusti v brezno socialne mizerije, naj pazi, da mu prozaični vzduh ne pokvari estetičnega okusa!« (Pismo Franu Levcu 15. januarja 1886.) Tako se je zgodilo, da je pojem »realizem« ostal v mnogočem neizdelan, neizrazit in nezavarovan v več smereh. Značilno je, da ga je na primer še leta 1884 lahko uporabil za svoje programsko geslo (»zdravi realizem«) celo eden najbolj strogih preganjalcev realizma, dogmatični moralist Anton Mahnič. Predvsem pa je slovenski rea-

⁶ R. Wellek, *Concepts of Criticism*, 1965, s. 240–241.

lizem ostal nezavarovan nasproti starejši razsvetljski in predromantični tradiciji s stilnimi sinkretizmi različnih vrst. Nadaljeval jih je in vanje vključeval tudi sestavine realizma, vendar tako, da so slednje le postopoma zavzemale vodilno mesto.

Podobno stanje je razvidno iz takratne literarne prakse, ki večinoma kaže mešanico literarnih slogov. Pri tem je bil med najmočnejšimi pritiski iz preteklosti pritisk razsvetljenškega modela, ki je bil že sam v sebi sinkretističen. Iskanje različnih kombinacij med umetno in ljudsko pripovedjo ali izpovedjo je še zmeraj zelo pogostno, pogostno tudi še na ravnini folklorne–klasicizem. Ta smer je zavzela središčno mesto Levstikovega programa in v mnogih različicah živela še skozi celotno obdobje realizma. Celo Stritar je v eseju o Prešernu (1866) na eno prvih mest postavil njegovo *Nezakonsko mater* in za najvišjo vrsto pesništva štel tisto, ki združuje visoko umetnost s preprosto ljudsko umetnostjo. Tudi Gregorčičevo in Aškerčevo pesništvo v veliki meri temelji na spoju klasicistične in folklorne poetike, podaljšane iz razsvetljenske tradicije in prilagojene sodobnim narodnim ter socialnim potrebam. In urednik osrednje, realistično usmerjene revije Fran Levec je svoj vzor prav tako našel v tisti vrsti poezije, ki »ima vsa svojstva lepe narodne in dovršene umetne pesmi«, se pravi v meščansko estetizirani folklori, ki naj bi zadovoljila ves »narod«. Seveda je to pomenilo umetno podaljševanje abstraktnega pojmovanja »naroda« pa tudi podaljševanje historičnega stiliziranja pesniške pripovedi ali izpovedi in odpovedovanja osebному slogu. Poleg te smeri se uveljavljajo tudi še odmevi poznoklasicistične alegorije in anakreontike, vendar zdemokratizirane in prilagojene bolj poljudnim potrebam. Močni so nadalje sledovi podaljšane predromantike in sentimentalizma, ki se kažejo v dokaj širokem razponu različnih možnosti, od odmevov predromantične balade mimo odmevov starega krajinskega pesništva do romana v pismih, vendar vse to pomešano z aktualističnimi sestavinami realizma. Pri njegovem izoblikovanju je imela svojo vlogo tudi Gogoljeva proza. Poleg tega so opazni močni sledovi evropskega romantično realističnega pripovedništva od scottovske zgodovinske proze do srednjeevropske vaške povesti, mladonemškega aktualizma ali po drugi strani hugojevskega socialnega idealizma. Velikega dela slovenske književnosti druge polovice 19. stoletja, tako proze kot dramatike in lirike, prav zaradi te slogovne mešanice niti ni mogoče zadovoljivo klasificirati s pojmom časovnega sloga. Prvi slovenski roman, Jurčičev *Deseti brat* (1866), bi lahko služil za pravi seminarski poligon pri ugotavljanju najrazličnejših idejno-slogovnih sestavin – od scottovske do lermontovske in od folklorne do realistične pripovedi –, ki pa jih je avtor znal ujeti v svojstveno čarobnost, ki deluje še danes. Podobno kot ob razsvetljenstvu 18. stoletja bi bila tudi pri slovenskem realizmu 19. stoletja tematsko idejna ali sociološka označevanja včasih lažja in zanesljivejša kot stilna, čeprav se spričo večje razvitosti vseh književnih zvrsti stilnemu označevanju ni več mogoče izogniti. Gre pač za književnost, ki je znova in še zmeraj silovito vprežena v nacionalne namene, obstoječe zunaj literature same. Zato gre za literaturo, ki se nenehoma vzpostavlja kot literatura, hkrati pa se nenehoma deliterarizira. Nenehoma se obrača k umetnosti, a se ji pod ukazi nacionalnih in socialnih potreb vedno znova odpoveduje. Prešernova premočrtnost in višina v spoju obojega očitno ni več možna, literatura postaja, podobno kot je bila v 18. stoletju, deljena kategorija. Problem bi lahko študirali ob mnogih avtorjih, najbolj izrazito pa se je pokazal pri Josipu Stritarju. Njegov siloviti zagon v esteticizem, k načelu avtonomne besedne umetnosti, k »literaturi kot gospe, ki nikomur ne služi«, zagon, ki je bil najizrazitejši leta 1870, se je že v naslednjem hipu, ob prvem pomisleku na narodovo stvarnost, zlomil v utilitarizem, v zavest, da slovenski bralec v resnici potrebuje nekaj čisto drugega, nekaj, kar bo preprosto in spodbudno. To pa seveda ni bil samo Stritarjev problem, temveč v mnogih različicah problem vsakega nadpovprečnega pisatelja ali pesnika na Slovenskem. Zato je to književnost tako težko izmeriti z merili literarnega sloga. In zato lahko ugotovimo, da slovenska literarna zgodovina nikjer ni v tolikšnih zadregah kot pri poimenovanju in še posebej periodiziranju književnega dogajanja v drugi polovici 19. stoletja. Ob tej priložnosti se ni mogoče izčrpnje spuščati v zmedo, ki vlada na tem območju

stroke, naj bežno navedem samo razlike v letnicah, s katerimi novejša literarna zgodovina začenja obdobje realizma: 1848, 1854, 1868, 1878 ali 1881, ne da bi bila katera koli meja prepričljivo utemeljena, da terminološke zmede niti ne načenjamo. S takim stanjem se ne bo mogoče sprijazniti, da pa se ga razumeti. Bistveni razlog je med drugim tudi v neizrazitosti in nerazvitosti slovenskega realizma, česar o predhodni Prešernovi romantiki ne bi mogli reči. Zavedati se je treba njegovega stilnega sinkretizma, ki je obvladljiv samo kot razvojni proces med razsvetljenstvom in romantiko na eni in novo romantiko na drugi strani in samo s posameznimi mesti izraziteje razvitega ali radikalnega realizma, ki pa jih tudi pri tipologiziranju ne smemo prezreti. Zato so smiselne odločitve tistih literarnih zgodovinarjev, ki pri označevanju obdobja previdno segajo po procesualnih oznakah, na primer »od romantike do realizma« (Marja Boršnikova, Janko Kos). Za enako označevanje se je na primer pri Slovakih odločil Mikulaš Bakoš in pri Hrvatih Antun Barac, saj gre tam za podobno tipološko problematiko, vezano na literaturi, ki sta bili na podoben način vpreženi v svojo nacionalno funkcijo. Razlogi za neizrazitost in slabo razvitost slovenskega realizma so bili poleg pomanjkljive književne tradicije predvsem družbeni. Literatura, ki je v prvi vrsti služila spodbujanju narodnega gibanja, v tem svojem meščanskem obdobju v glavnem ni zmogla niti hotela odpirati pogledov v globlja območja socialnih napetosti znotraj narodnega organizma niti pogledov v globlja, prav tako konfliktna območja človekove osebne, eksistencialne resničnosti. Če je hotela ostati spodbudna in bralcu, ki mu je bila namenjena, dajati notranjo varnost, ni mogla v realistično skrajnost, kjer bi se taka varnost nehala. Hotela je ostati bolj ali manj v mejah »idealnega realizma« oziroma »realnega idealizma«. Temu okusu je na primer ustrezal Turgenjev, nista pa mu ustrezala niti Thackeray niti Flaubert, ki sta na Slovenskem še v osemdesetih letih doživela dokaj opazno zavrnitev. Tematiki in jeziku je bil dostop k radikalnemu realizmu v glavnem zaprt. Prebili so ga samo redki posamezniki in še ti samo v trenutkih spontanega ustvarjalnega zamaha.

In tu se začenja tretji temeljni problem slovenskega realizma, problem njegovega *personalnega strukturiranja*, ki je bil seveda podvržen naključju in zato na prvi pogled niti ne bi sodil v zgodovinsko obravnavo. Vendar gre pri tem za neke stvari, ki zgodovino literature tudi bistveno določajo. Ugotoviti je namreč treba, da to obdobje slovenski književnosti ni dalo nobene izjemno velike ustvarjalne osebnosti, kot jo je s Prešernom dala romantika. Dala pa je kakšnih sedem ali osem nadpovprečnih pisateljev in pesnikov, kolikor jih prejšnje obdobje ni zmoglo, in celo vrsto povprečnih ali podpovprečnih piscev, ki so se razmeroma lahko uveljavili. Tak kakovostni razpored avtorjev, ki ni zmogel izrazitega vrha, seveda ni bil brez pomena pri formiranju časovnega sloga. Izrazitost stilne formacije je lahko odvisna tudi od umetniške izrazitosti in razvitosti osebnega sloga oz. osebnih slogov, na katerih temelji. Zato ni naključje, da tako rekoč vsa izrazitejša in bolj razvita mesta realizma, ki obstajajo od leta 1855 naprej in jih pri tipologiziranju nikakor ne smemo prezreti, najdemo pri nadpovprečnih avtorjih, na primer pri Jenku, Jurčiču, Tavčarju ali Kersniku, pa še pri njih samo v nekaterih delih. Skratka, ni mogoče prezreti nekega temeljnega dejstva: da izrazitejša in čistejša črta literarne oz. stilne evolucije poteka po delu zmožnejših avtorjev in boljših del, tako da je predvsem od njihove gostote odvisna razvitost te črte, ki obstaja tudi drugje, vendar zakopana v mozaiku raznovrstnega in je zato mnogo težje ujemljiva. To težko pregledno raznovrstje, ki v slovenski književnosti druge polovice 19. stoletja prevladuje in močno prekriva glavni tok razvoja, pa je imelo v svojem času zelo velik pomen, ki je presegal pomen literature same.

Toda tudi umetniško najpomembnejša in stilno najbolj razvita črta takratnega književnega dogajanja ni brez temeljnih strukturno-tipoloških lastnosti, ki jih razodeva večinska literatura. Najbolj vidna od teh lastnosti je predvsem ena: neodpornost in netrdnost slovenskega realizma, njegova nagla spremenljivost in odprtost v druge smeri. Pojav bi se dal na kratko opisati takole: kakor hitro se opisana črta najbolj razvite slovenske knji-

ževnosti druge polovice 19. stoletja spusti v območje bolj skrajnega realizma, v njem ne vzdrži, temveč se razmeroma naglo odbije v smer romantike, stare ali nove, odvisno od avtorjev osebnih dispozicij.⁷ Taka mesta lahko odkrijemo tako pri Levstiku kot pri Jenku pa tudi pri Tavčarju, Kersniku ali Gregorčiču. Splošna tipološka struktura takratne slovenske književnosti, ne najbolj naklonjena realizmu, je torej obvladovala tudi njen najbolj razviti del; vendar s to posebnostjo, da realizem na tej razvitejši ravni ponavadi ni popuščal razsvetlensko-predromantični tradiciji, temveč se je odpiral predvsem v smer stare ali nove romantike oz. v smeri, ki so omogočale tudi progresivno razpadanje realizma že sredi njegovega formiranja. Podobno odprtost realizma v obe smeri in njegovo izrazito prehodnost oz. njegov nagel prehod od konstituiranja v dezintegracijo je ob hrvaški književnosti nazorno prikazal A. Flaker.⁸ Tako je v razvojni dinamiki takratne slovenske književnosti prihajalo do zanimivega navzkrižja dveh procesov: na eni strani zapoznelost, počasnost in zavrtost, obenem pa že njegovo pospešeno razkrajanje v nove smeri, tako proti naturalizmu kot proti moderni.⁹ Najbrž bo pri tipološkem proučevanju naše književnosti tej prepletenosti zavrtega in pospešenega razvoja, ki se je tako izrazito pokazala že ob Prešernovem nastopu, treba posvetiti več pozornosti in ta vzorec evlucijske dinamike preverjati tudi ob drugih literaturah.

Temeljna tipološka lastnost slovenskega realizma se pokaže tudi iz naslednjega obdobja: naturalizem, ki je sledil ob koncu stoletja, je sprva ostal fragmentaren ali obroben pojav, medtem ko je nova romantika že takoj na začetku zmogla poln in daljnosežen zamah ne samo v liriki, temveč tudi v prozi in kmalu še v dramatiki. Realizem pa je z naturalizmom vred še daleč čez mejo stoletja ostal neizčrpana možnost. Ohranil je svojo kontinuiteto in nov, poln zamah dosegel v tridesetih letih našega stoletja.

Povzetek opazovanj bi mogel biti tale.

Na podlagi historičnega razumevanja pojma »realizem« se pokaže, da je globinski tloris slovenskega književnega realizma analogen z nekaterimi najbolj splošnimi določili evropske realistične poetike. Hkrati pa vsebuje vrsto tipoloških posebnosti. Te je z ene strani določala literarna preteklost, se pravi posebnosti slovenske romantike in razsvetljenstva, z druge strani pa družbena sodobnost, ki je v ospredje postavila potrebe narodnega gibanja oziroma nacionalno funkcijo književnosti.

Iz tega zornega kota se da pojasnjevati cela vrsta posebnosti tako v *žanrskem* kot *stilnem* strukturiranju slovenskega realizma, dopolnjuje pa to podobo tudi njegovo *personalno* strukturiranje, čeprav je to že bolj posledica naključja.

1. Kljub močni preusmeritvi književnega ustvarjanja od lirike k prozi, kar ustreza splošni značilnosti realizma, kaže žanrski ustroj slovenskega realizma tudi neko značilno nenaavadnost: znaki realizma se namreč znatno prej in izraziteje pojavljajo v liriki kot v prozi. Ta pojav, ki obrača običajni realistični red stvari, je razložljiv deloma iz predhodnega neravnovesja v razvoju zvrsti, saj je v obdobju romantike lirika s Prešernom dosegla že polno umetniško in stilno dozorelost, medtem ko je proza ostala tako rekoč nerazvita in podrejena didaktičnim potrebam. Deloma pa je tako stanje razložljivo iz neposredne sodobnosti, ki je težišče družbenih funkcij naložila prozi kot najširše komunikativni zvrsti, medtem ko je bila lirika mnogo manj vezana, bolj osebna in literarnemu razvoju samemu mnogo bolj odprta literarna zvrst.

2. Pregled stilnega strukturiranja slovenskega realizma pokaže, da se v mnogem bistvenem ujema s splošno srednjeevropsko orientacijo. Vendar je zanj značilno, da je v teoriji

⁷ Podrobneje: Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja, n. d., s. 63–69.

⁸ A. Flaker, *Stilske formacije*, Zagreb 1976, s. 149–168, 169–198, 59–104.

⁹ B. Paternu, *Slovenska proza do moderne*, Koper 1965, s. 103 sl.

in praksi razmeroma strogo zamejil svoje sprejemanje resničnosti, tako socialne kot psihološke, in dokaj odločno branil načelo idealizacije v vsebini in jeziku. Prevladala je smer »idealnega realizma« ali »realnega idealizma« kot formula, ki je ustrezala spodbudni vrsti književnosti, izogibajoč se v glavnem območju duhovno neobvladljive ali destruktivne resničnosti. Zato gre za realizem, ki je v mnogočem neizdelan, neizrizen in nezavaran v več smereh, stilno sinkretističen. Ostal je razmeroma najbolj odprt pritisku razsvetljenško-predromantičnega slovstvenega modela z močnimi didaktičnimi osnovami in z različnimi mešanici njegovih slogov, ki jim je dodajal nove, aktualistično realistične prvine, ne da bi te nujno dobile vodilno mesto. Do čistejših in radikalnejših realističnih struktur so samo od časa do časa prodrli posamezna dela.

3. In prav ta posamezna mesta opozarjajo tudi na tipično »personalno strukturo« slovenske književnosti v drugi polovici 19. stoletja. Velike, izjemne ustvarjalne osebnosti – kot je bil Prešeren v obdobju romantike – to obdobje ni zmoglo, pač pa je dalo nekoliko številnejšo vrsto nadpovprečnih avtorjev. In ni mogoče prezreti dejstva, da izrazitejša in čistejša črta literarne evolucije poteka po delih zmožnejših piscev, tako da je bila njena temeljna dinamika odvisna predvsem od gostote boljših del, ta pa so se pojavljala s presledki, znatno manj kontinuirano kot prej pri Prešernu. Toda tudi ta ozka in negotova, pa vendar najbolj razvita črta književnega razvoja k radikalnejšemu realizmu po svoje kaže temeljno tipološko lastnost celote. Ko se znajde v bližini ali znotraj radikalnega realizma, tam ne vzdrži dolgo in se naglo spet odbije v smer romantike, stare ali nove. To daje slovenskemu realizmu 19. stoletja obeležje netrdnosti, spremenljivosti in prehodnosti. V literarni evoluciji pa odpira svojevrstno prepletenost zavrtega in pospešenega razvoja.

Ta njegova globoka tipološka lastnost je pustila razločen odtis tudi v naslednjem književnem obdobju: kaže se v šibki razvitosti naturalizma in silovitem, daljnosežnem zagonu slovenske nove romantike.

POMENOSLOVJE SAMOSTALNIŠKIH BESED*

Pomenoslovje je področje jezikoslovja oz. znakovslovja, ki obravnava jezikovna sredstva s stališča pomena.¹ Pomen je osrednja bistvena značilnost jezika, saj npr. morfemi, besede, povedi niso goli nizi zvokov oz. črk, ampak so pojavi, ki posredujejo določena sporočila, določene ideje. Kadar zvoki oz. črke nimajo te posredniške lastnosti, prenehajo biti predmet jezikoslovja, z njimi pa se začnejo ukvarjati naravoslovne znanosti.

Pomen se pojavlja na vseh slovničnih ravneh od besedila do morfema. Izven pomenoslovja ostaja – toda samo na neki način – glasoslovje, kjer se pojavi pomensko samo opredeljeni: fonemi so namreč po definiciji glasovne enote, ki odločajo o spremembi pomena določenega glasovnega niza. Zaradi te naloge, ki je v bistvu pomenska, pa mora biti fonemska snovna masa brez pomena, tj. brez transcendentnih, presegajočih idejnih lastnosti. Samo ob izpolnitvi tega pogoja se namreč more poljuben fonem uporabljati v vseh za določen jezik možnih glasovnih sklopih. Bistveno drugače je v umetnosti, tudi besedni: umetnost namreč ves snovni svet spreminja v znake, kar pomeni v posrednike idej, čustev, česar koli različnega od njegove lastne snovnosti.

Osrednje in najbolj tipično področje pomenoslovja je povezano z besedami. Besede vseh besednih vrst imajo pomene, so polnopomenske, ker ima vsaka beseda svoj konkretni ali abstraktni odnosnik (denotat), tj. predmet, na katerega se nanaša. V slovenski in (tuji) jezikoslovni literaturi se sicer ločuje med »polnopomenskimi« in »skladenjskimi« (oziroma med avtosemantičnimi in sinsemantičnimi) besednimi vrstami, vendar termina ne ustrezata dejstvu. J. Toporišič sam je npr. dokazal, da je vsaka besedna vrsta skladenjsko določena, kar pomeni, da je skladenjsko pomenska (Ss 1976, 418). Na nesmisel, zapisan v uvodu v Poskusni snopič Sskj 1964, 4, da so vezniki in predlogi brezpomenske besede – pri čemer se povrhu razlaga beseda kot »posamezna pomenska govorna enota« – je opozoril že F. Jakopin v JiS 1964, 153, na kratko pa je ugovor utemeljila B. Pogorelec: »Toda ker so tako predlogi kot vezniki izraz ne le sintaktičnih odnosov, ampak tudi pomena teh odnosov, je njih 'sintaktična funkcija' hkrati tudi 'semantična funkcija'« (JiS 1964, 235). Izvor teh zmotnih idej najdemo že v članku S. Suhadolnika in M. Janežič, JiS 1962/63, 45–49, kjer se trdi, da t. i. male besedne vrste nimajo pomena oz. da imajo en sam pomen. Nekaj podobnega, vendar bolj previdno, trdi tudi A. Bajec v JiS 1973/74, 6–10, ko uvršča predloge med slovniške besede z utemeljitvijo, da se ne uporabljajo sami zase in zatorej nimajo samostojnega pomena. Na nekoliko višji, toda pojmovno še zmeraj nenatančni stopnji opozarja na problem opredelitve pomena pri različnih besednih vrstah Uvod v Sskj 1970, ko govori o pomenskih oz. funkcijskih razlagah (§ 45 in dalje, zlasti pa § 62 do 67).

Beseda – po Toporišiču povedano: najmanjša samostojna enota povedi, ki je lahko že sama poved – je v oblikoslovju dejanska enota, v pomenoslovju pa je samo navidezna, tj. materialna in formalna enota, zastopa pa množico pomensko različnih enot. Te pomenske enote ali rabe besed se imenujejo pomenke (sememi)². Pomenka je v določenem besed-

*Referat s slavističnega zborovanja v Novi Gorici, oktobra 1980.

¹ Slovenska strokovna literaturna s tega področja je prikazana v članku J. Müller, Pomenske skupine in pomenske sestave besed (samostalnikov), XVI. Ssjlk 1980, 35–46, vendar se mi zdi nujno omeniti še posebej članek B. Voduška, O leksikografskem ugotavljanju in urejanju besednih pomenov, JiS 1961/62, 5–10, ker predstavlja še vedno neizčrpan in nepresežen temelj slovenskega jezikoslovnega pomenoslovja.

² Prim. P. Schifko, Bedeutungstheorie, Einführung in die linguistische Semantik, 34, Stuttgart 1975.

nem okolju mišljena ali uporabljena beseda, kar pomeni, da je (besedna) enota s svojim odnosnikom. Da bo nazornejše, naj povem primer: beseda hrbet je za pomenoslovje skupnost naslednjih po Sskj 1970 navedenih pomenk: 1. upogniti hrbet – opis pomenke: zadnji del človeškega oz. zgornji del živalskega telesa med vratom in nogami oz. repom;

2. zlomiti si hrbet – sopomenka: hrbtenico;
3. plavati na hrbtu – opis pomenke: zadnja ali zgornja stran telesa sploh;
4. hrbet slike – opis pomenke: zadnja stran predmeta;
5. hrbet kolone – opis pomenke: zadnji del kake skupine;
6. napis na hrbtu knjige – opis pomenke: del knjige, revije, kjer so listi zvezani, zlepljeni;
7. široki hrbti valov – sopomenka: grebeni.

Beseda hrbet predstavlja ali zastopa 7 pomenk, pri čemer se sploh ne upoštevajo strokovne in frazeološke pomenke niti pomenčni odtenki.

Psihološko-statistično najmočnejša pomenka je v zavesti uporabnikov – tako trdijo – prisotna oz. ugotovljena tudi brez sobesedila. V resnici pomenka ohranja v zavesti določen pomen tudi ob opuščnem primarnem sobesedilu le zaradi pogostne rabe, poudarjam ob izpuščnem primarnem sobesedilu, kajti sekundarno sobesedilo se ob pomenki vseskozi ohranja. Tako pri sami besedi »mati« najprej in v največjem številu primerov pomislimo na pomenko s pomenom: ženska glede na svojega otroka, in sicer zato, ker obstaja ob besedi mati v človekovi zavesti sekundarno sobesedilo, namreč beseda otrok ali beseda oče. Tako dobiva beseda določeno pomensko vrednost, čeprav je navidezno brez sobesedila. Ostale, neprve, neizhodiščne pomenke besed pa so veliko bolj vezane na primarno sobesedilo, to je na besedno okolje (ali na stvarni položaj), v katerem so mišljene, izrečene oz. slišane. Npr. da ima mati tudi pomen živalska samica, ki ima mladiča, se odkrije šele ob primarnem oz. stvarnem sobesedilu: tele sesa mater.

Pomen kot osnovni pojem pomenoslovja se more opredeliti z različnih stališč. Naj jih nekaj navedem. Psihološka opredelitev: pomen je predstava oz. pojem o predmetu, ki ga uporabnik jezika povezuje z glasovnim nizom, uporabljenim v določenem sobesedilu oz. sopoložaju. Materialistična opredelitev: pomen je zrcalna slika objektivne resničnosti v zavesti uporabnika jezika, povezana z določenim glasovnim nizom. Znakoslovna opredelitev: pomen je odnos med dvema predmetoma, od katerih ima snovnost enega predmeta lastnost, ki primarno in nujno ne pripada tej snovnosti, ampak je nerazdružno povezana s snovnosjo določenega drugega predmeta (Gomperz). Behavioristična opredelitev določa pomen s stališča jezikovnega ali izvenjezikovnega dražljaja ter odgovora nanj, L. Wittgenstein pa pravi: »Pomen besede je njena raba v jeziku.«³ Nobena od teh in podobnih opredelitev ne ostaja brez težav, npr. kako ugotoviti, kaj ima človek ob besedi dejansko v zavesti; kaj je pravzaprav predmet besede: objektivni predmet, subjektivni koncept predmeta? Vsaka definicija je posledica delovnega in miselnega ozadja, pa tudi določilo nadaljnje raziskovalne metode in smeri. Ob spominu na Fillmorevo »jezikovno« opredelitev pomena⁴ naj poskusim s stališča slovarstva opredeliti pomen takole: pomen pomenke je tisto, kar morem kot uporabnik jezika izraziti z besedo, besedno zvezo, povedjo, ki je glede na odnosnik oz. videnje odnosnika v največji meri enaka razlagani pomenki, vendar besedno, glasovno (fonemsko) z njo ni isto. Pomen pomenke x je izrazljiv s slovarko formulo $px = pa/pf/ppo$, pri čemer p pomeni pomen, x neznano pomenko, a znano pomenko, f frazo in po poved. Posamezni znaki z desne strani postanejo x, kadar pridejo na levo stran enačbe. Zato morajo biti a, f in po na desni strani enačbe – da je po-

³ Definicije navedene po J. Knobloch, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch, 4, 254–293.

⁴ Ch. J. Fillmore in D. T. Langendven, Studies in Linguistic Semantics, 1971, 273–274.

menoslovna enačba pravilna – izbrani tako, da se pri razlagi, opisu njihovega pomena ne uporabi pomenka, katero sami razlagajo. V takem primeru pride namreč do ozko zaprtega kroga, v katerem pomen razlagane pomenke x ostaja nepojasnen.

B. Urbančič je v JiS 1964, 47 menil, da so besede z več pomeni (torej z več pomenkami) nekako defektne, saj pri njih možnost nejasnosti nikakor ni izključena. Po njegovem bi bilo idealno, ko bi vsaka beseda bila istovetna z eno pomenko. Visoko stopnjo take vzporednosti res skušajo doseči nekateri umetni jeziki, npr. jezik logike, matematike, računalništva, znanosti sploh – vendar skriva želja, da bi tako popolnost dosegel tudi človekov naravni jezik, dve funkcionalistični napaki. Človeški jezik je namreč kljub svoji »defektnosti« sposoben izraziti veliko bolj komplicirane in številnejše odnose, v katere stopa jezikovni uporabnik, obenem pa jih človek izraža ob veliko manjši porabi umske energije. Vzrok te prednosti je prav načelna večpomenčnost besed, kajti vse pomenke so navadno v svoji besedi logično in sistemsko medseboj povezane. Pa še več: pomenke so logično hierarhično (vsebovalno) povezane tudi v okviru posameznih besednih vrst, po načelih, ki jih odkriva besedotvorno pomenoslovje, pa so povezane tudi pomenke različnih besednih vrst. Seveda so tudi pomenke same v sebi logično sestavljene. Naj trditve nekoliko ponazorim.

Pomenke besede hrbet so medsebojno urejene glede na skupno sestavino, ki se more opisati kot del česa zadaj ali zgoraj. Poljubnostni česa pa se členi po naslednjih načelih:

(a) telo bitja

(b) telo predmeta

(a) se logično deli na: (a1), ki predstavlja prvo pomenko, (a2) je prostorsko povezan z (a1), predstavlja pa ga 2. pomenka, (a3) je ploskovno povezan z (a1), predstavlja pa ga 3. pomenka. Pri (a2) gre za pomensko oženje, pri (a3) pa za pomensko širjenje istega, tj. prostorskega načela. (a4) v pregledu pomenk ni bil predstavljen, temelji pa na načelu podobnosti glede na položaj, le da se nanaša na drug del telesa (primer: hrbet roke). V Sskj 1970 je naveden med primeri (b). 5. pomenka še izhaja iz skupine (a), vendar je česa razširjeno na bitje in predstavljeno iz ednine v neednino, zaradi česar bi to pomenko morali označiti kot (A). Skupina (b) pa se logično deli na: (b1), ki ohranja od osnovnih, skupnih pomenskih sestavin samo element »zadaj« – primer zanj je 4. pomenka – in (b2), ki ohranja sestavino »zgoraj«, primer zanj pa je 7. pomenka. 6. pomenka seveda predstavlja varianto k (b1), temelji pa na terminološkem oz. ekstenzionalnem oženju.

Povezanost pomenk besede hrbet zagotavljajo torej skupne pomens. ...avine ter načela razlikovanja živega od neživega, dela od celote, edninskega od needninskega ter ožjega od širšega. Poleg te notranje, idejne povezanosti imajo vse pomenke tudi zunanjo, oblikovno-snovno vez: vse so sestavljene iz istega niza fonemov. In povrh vsega uporabniku sploh ni potrebno, da se vseh teh pomenskih načel izrecno zaveda, temveč mora poznati samo pravilnost ali nepravilnost, ustreznost oz. neustreznost rabe besede. To pa ugotavlja ob posledicah, ki jih raba besede povzroča.

Kadar se zgodi, da pomenke v eni besedni obliki niso dovolj vidno, dovolj logično med seboj povezane, tedaj beseda razpade na dve ali več enakozvočnic. Npr. pomenka konec s pomenom: del, najbolj oddaljen od izhodišča, in vse logične izpeljave iz nje – ter glasovno enaka pomenka konec, kateri je sopomenka nit, predstavljata dve različni besedi, dve enakozvočnici, ker med njunimi pomenskimi sestavinami ni dovolj pomenske povezanosti. Teoretično odprto je razmerje med pomenkami: to dekle ima lepo *postavo*: kršiti božje *postavbe*. Med pomenkami, od katerih prva pripada skupini predmetov, druga pa pojmovnemu svetu, sicer obstajajo logične in morfemske zveze, vendar sta v Sskj 1979 predstavljeni kot enakozvočnici. Glagola *postaviti* prometni znak: postaviti zakone pa sta se-

veda prikazana kot pomenki iste besede. Skupna pomenska vez obeh glagolskih pomenk je poleg splošnejšega »narediti« predvsem namen dejanja, ločujeta pa se glede na skladenjska predmeta: prvi je konkreten, drugi pa abstrakten. Beseda postava je besedotvorno glagolnik besede postaviti, vendar je svoj oblikovno glagolniški pomen (če ga je kdaj imela) prepustila besedi postavitev, uresničila pa je pomen za glagolnike zelo značilnega pomenskega premika z dejanja na predmet, ki je v zvezi z dejanjem oz. ki je rezultat dejanja.

Kot je bilo že zapisano, pomenke niso urejene samo znotraj svojih oblik, namreč besed, temveč so logično trdno in jasno povezane tudi navzven, in sicer v okviru določene besedne vrste, zaradi povezav v okviru besednih (pravzaprav bi bilo bolje reči besedotvornih ali morfemskih) družin pa tudi v različnih vrstah, torej v vsem besedju. Beseda, ki bi bila v besedju popolnoma osamljena, brez pomenskih zvez z drugimi besedami, bi v trenutku, ko bi postala logično možna, tudi izginila, saj nihče od uporabnikov ne bi vedel kaj početi z njo (če bi sploh vedel, da je beseda).

Naj ponazorim samo povezanost samostalniških besed s hierarhičnimi odnosi njihovih prvih pomenk, prvih zato, ker so najlažje določljive. Samostalniki predstavljajo po verjetnostni statistiki S. Suhadolnika v SR 1974, 36–37 60 % celotnega gradiva Sskj 1970 in skoraj enako tudi Pleteršnika 1894–1895, obenem pa so v svoji urejenosti najbolj hitro pregledni. Mislimo si neurejeno množico samostalnikov s poljubno velikim številom elementov in jih skušajmo glede na prvo pomenko logično razporediti v pomensko sorodne skupine,⁵ in sicer tako, da bodo vse skupine med seboj povezane, najmanjša skupina pa bo skupina z enim elementom. V XVI. Ssjlk 1980, 40–41 je nakazano, po kakšni poti se pride do načel za delitev, zato naj tu prikažem samo končni rezultat postopka. Mislimo si ravno črto, nad katero so neurejeno zbrane vse samostalniške prve pomenke, ki jih bomo ločevali zmeraj na dve pomensko nasprotni skupini, kar ponazarjajo povešene dvokrake veje. Na levi veji bodo zbrani vsi samostalniki, katerih pomenski predmet je konkreten, čutno zaznaven, npr. oče, drevo, mačka, sekira, mleko . . . , na desni veji pa so zbrani vsi nekonkretni samostalniki, npr. ura, soba, dejstvo, posledica, hrabrost . . . Skupino konkretnega bomo spet delili na dve veji: oče, mačka, drevo . . . sestavljajo skupino živega, sekira, mleko . . . pa skupino neživega. Skupina živega se dalje deli na skupino rastline in skupino nerastline, te pa na skupino živali in skupino človek. V zoologiji in botaniki so natančne sistemske delitve živali in rastlin, v vsakdanji jezikovni rabi pa rastline npr. delimo na drevesa, trave, rože, plevele, kulturne rastline . . . , ki se seveda spet delijo na manjše pomenske skupine, dokler se ne ustavimo – ustavitev narekujejo potrebe ali naša volja – pri skupini z enim členom. Podobno je pri abstraktnih samostalnikih, kar pa ne bom podrobneje razvijal, ampak naj kar ponazorim skupine samostalniških prvih pomenk z naslednjim vejevjem: (Glej sliko na naslednji strani!)

Pomenčno vejevje, ki ga je zlasti na desni strani možno razvijati v več različicah, pikčasti kraki pa ponazarjajo nadaljnje delitve – ni pomembno samo zaradi prikazovanja razmerja med pomenkami, temveč je bistveno za določanje pomena pomenk samih. Po slovarskem pojmovanju pomena je pomen desna stran pomenske enačbe, sestavljen iz niza pomenk, ki imajo drugačen fonemski sestav, so pa glede na odnosnik enake levi strani enačbe. Jedrni del razlagalnega niza je navadno eno ali več vej višje od veje, na kateri se nahaja razlagana pomenka. Npr. pomenka jurček z rabo nabirati jurčke je slovarsko sistematizirana z jedrno nadpomensko goba, dopolnilne pomenske sestavine pa so: užitnost, klobuk rjave barve itd. Goba se seveda nahaja pod rastlina, užitnost in barva pod lastnost, klobuk pa pod del (= – več kot eno) in oblika (lastnost). Torej so tudi dopolnilne pomenske sestavine določene sistemske, in sicer z vidiki. Pri jurčku se aktualizira vidik koristnosti (ali rečeno splošneje: lastnostni vidik) in vidik dela. Vidiki so abstraktni, zato so v vejevju pri-

⁵ Prim. F. Novak, Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja, XI. Ssjlk 1975, 37–48, ter njegov rokopis osmih radijskih predavanj 1974–1975 o pomenih pri samostalnikih.

$S_{p1}, S_{p2}, \dots, S_{pn}, S_{pn+1}, \dots$

+ konkretno

- konkretno

+ živo

+ rastlina

- rastlina

+ žival

- žival

+ žlovek

- žlovek

+ orodje

- orodje

+ vozilo

- vozilo

+ stavba

- stavba

+ dogodek

- dogodek

+ stanje

- stanje

+ glagolsko

- glagolsko

+ odnos

- odnos

+ prostor

- prostor

+ čas

- čas

+ eno

- eno

+ več kot eno

- več kot eno

kazani na desni strani. Možna in sploh najpogostejša je kombinacija različnih vidikov, npr. pomenka sosed je pomensko določena z vidika odnosa do druge osebe glede na odnos v prostoru. Sistemski obrazec, ki kaže, katere jedrne sestavine in kateri vidiki so možni in pogosti pri poimenovanju poljubne rastline, je opisan v XVI. Ssilk 1980, 45–46. V bistvu enake strukturne zakonitosti veljajo tudi za druge pomenske skupine pomenk s konkretnim odnosnikom, kar je prikazano v še neobjavljenem referatu z beograjskega posvetovanja o besedoslovju in slovarstvu, 1980.

Glede sistemov povezanosti besed oz. pomenk različnih besednih vrst naj opozorim na teoretično zelo zanimiv članek J. Toporišiča v JiS 1980, 201 in dalje, v katerem se dokazuje misel, da so besedne vrste samo funkcijsko-skladenjske oblike nečesa pomenske istega. Tako sistematizacijo je treba povezati s sistematizacijo v okviru pomenske družine ter v okviru pomenskega oz. pojmovnega polja, pa bi se, upam, pokazal sistem povezanosti besedja sploh.

Pomenoslovje kot ena od vej jezikoslovja seveda ni pomembno samo za slovarstvo, temveč za vsa področja jezikovne rabe, med drugimi tudi za učenje jezika. Kako tedaj prikazujejo pomenoslovje jezikovni učbeniki slovenščine od 5. do 12. leta šolanja? Upošteval sem učbenika M. Jalnove Spoznavajmo slovenski jezik 5/1965 in 6/1966; učbenika F. Žagarja Naš jezik 7/² 1978 in 8/1978 ter štiri učbenike J. Toporišiča Skj 1/³ 1971, 2/1966, 3/1967 in 4/1970. Upoštevana je seveda tudi Toporišičeva Ss 1976.

Ker so šolski slovničarji navadno močno odvisni od znanstvenih slovníc, naj začnem pri Toporišiču. V šolsko učenost prinaša pomenske sestavine besed in (tradicionalne) tipe pomenskih premikov, obsežno in pregledno besedotvorno pomenoslovje ter pomenoslovno stilistiko. Teme so urejene sistemsko in tudi izrazje s področja pomenoslovja je urejeno, jasno določeno, poslovenjeno. Povsod je uveljavljeno načelo sočasnosti. Praktično pomenoslovje se kaže v Skj pri interpretaciji zgodovinskih in leposlovnih besedil ter pri vajah.

Vaje obsegajo besedno, pa tudi besedotvorno, oblikoslovno in stilno pomenoslovje. Uporabljene so predvsem naslednje metode: 1. opiši pomen besede 2. opiši razliko med pomenskimi dvojicami oz. skupinami 3. pomensko povezovanje besed 4. pokaži predmet, ki ga beseda pomeni 5. zamenjaj besede s sopomenkami 6. poišči protipomenke 7. razvezovanje besed 8. poišči nadpomenko 9. poimenuj vrste določenega predmeta. V vajah je zajeta večina pomenskih skupin predmetnega sveta, abstraktnih samostalniških skupin ter glagolskih skupin pa je zelo malo.

Žagarjevi učbeniki hočejo povedati malo, toda vsebinsko in metodično skrbno premišljeno. Teorija jedrnato podaja nekaj bistvenih pomenoslovnih izrazov, učenci pa tudi zvejo, da ni pomen vezan samo na besede, ampak tudi na oblikoslovje (pomeni sedanjika, samostalniških sklonov itd., kar ima seveda že Toporišič. Pomenoslovne vaje so pogoste zlasti s področja oblikoslovnega (pomeni glagolskih oblik, števnih izrazov, pridevnih stopenj), stilnega (pogovorno, žargonsko, ekspresivno, narečno) in besedotvornega pomenoslovja, nakazan pa je tudi pojem širjenja in oženja pomena ter pomenske skupine.

Da pri Jalnovi pomenoslovne teorije ni, je s pedagoškega stališča morda opravičljivo, nikakor pa ni sprejemljivo s systemskega, saj sta oblikoslovna in skladdenjska teorija močno razvite. Pač pa ima Jalnova najbogatejše gradivo za vaje iz pomenoslovja, besedotvorja, razlaganja pomenov, popisovanja predmetov itd. Žal si prav zaradi velikega števila primerov zaokrožene in urejene predstave o pomenoslovju učenec, najbrž pa tudi učitelj, ne more ustvariti. Pomenoslovno izrazje je sicer pogosto, toda vrstno zelo ozko (pregovori, rekla, primere), deloma tudi slabo sistematizirano, npr. postaviti se na lastne noge se imenuje kar izraz.

Naloga piscev učbenikov je, da podajo snov točno, enostavno in praktično uporabno. Pomenoslovne vaje bi morale biti raznovrstne in povezano prisotne v vseh knjigah. Z združitvijo najboljših lastnosti vseh treh avtorjev navedenih šolskih slovníc – in morda še s kakšnimi dopolnitvami – bi moglo tudi pomenoslovje doseči kakovostno raven ostalih slovníčnih področij.

Franč Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

JEZIKOVNI UČBENIK IN NJEGOVA UPORABA PRI POUKU

Učbenik je knjiga, ki jo učenec vsak dan uporablja pri svojem izobraževanju. Seveda ta knjiga ne izključuje rabe drugih knjig, ampak nasprotno, učence celo uvaja in usmerja v svet knjig in na opazovanje življenja okrog sebe. Izbor učne snovi je pri nas predpisan z učnim načrtom. Način podajanja mora biti takšen, da ustreza stanju v znanosti in razvojni stopnji učencev, katerim je učbenik namenjen. To je pri jezikovnem učbeniku še posebno težko združljivo. Pri mnogih učnih predmetih srečno izbrani vzorci, npr. sinica kot predstavnica ptic, ponazarjajo še druge primerke, okrnjevanje slovníčne sistematike, npr. izpustitev pridevniške besede, povedkovega prilastka, pa hitro pripelje do plitvega razumevanja funkcioniranja jezika. Po drugi strani pa je znano, da se učenci upirajo učnju obsežne in abstraktne učne snovi.

Pri koncipiranju učbenikov sta dve smeri: starejša in mlajša. V starejši šoli je učbenik predvsem podal učno snov. Dolžnost učencev pa je bila, da se je po znanem reku Repetitio est mater studiorum naučijo. V današnji šoli učbenik prevzema poleg snovne konkretizacije tudi didaktično funkcijo. Sodoben učbenik sam navaja učence na različne fizične in psihične aktivnosti. Osvajanje učne snovi poteka v smislu življenjske izkušnje, da samo tisto znanje, ki se zares uporablja, ostaja v zavesti, medtem ko se neuporabljano pozablja.

Izraz jezikovna vadnica predpostavlja knjigo z obrazložitvijo učne snovi in vadbenim delom, torej je to nekakšen sintetičen ali integriran učbenik. Poleg koncepta integrirane vadnice se pojavlja tudi koncept diferenciranega učbenika ali multimedialnega kompleta, ki vsebuje učbenik s strokovnimi informacijami, delovni zvezek, zbirko vaj, priročnik za učitelja, prosojnice, kasete in morda še kaj. Sedaj imamo na Slovenskem jezikovne učbenike prvega tipa, pa tudi že celotnih učnih kompletov.

Pri pedagogih, ki imajo oči uprte v bodočnost, se kažejo težnje, da bi se šolstvo dvignilo od obrtništva na raven izobraževalne tehnologije; pri tem je sodobno zasnovan učbenik nižja stopnja te tehnologije, kompjuterizacija pouka pa njeni najvišji dosežki. Po tej viziji se bodo pedagoški delavci sčasoma razslojili na visoke strokovnjake, ki se ukvarjajo z izdelovanjem učnih pripomočkov in sredstev, in nižje strokovnjake, ki pri učencih ugotavljajo stopnjo znanja in izdajajo pričevala o tem. Po mojem mnenju je močno vprašljivo, če bo res kdaj prišlo do tega. Končno bi že iznajdba tiska lahko ogrozila položaj učitelja, pa ga v resnici ni niti malo omajala, ampak celo okreplila.

Mislim, da se lahko vsi strinjamo, da pri nas izdajanje učbenikov še ni in še dolgo ne bo na takšni stopnji, da bi se učitelji lahko počutili ogroženi pri svojem ustvarjalnem delu. Učitelji večinoma blagohotno sprejemajo nove jezikovne učbenike in druga učila in menijo, da so z njimi razbremenjeni pri svojem vsakdanjem pedagoškem delu. Zagreto zahtevajo še to ali ono učno knjigo (v Mariboru: delovne zvezke, šolsko slovnico; v Celju: učne lističe za dopolnilni pouk; v Trebnjem: gradivo za dodatni pouk; v Trstu: otroški slovar, šolski pravopis itd.), tako da je kar težko izpolnjevati vse njihove želje. Zanimivo pa je, da se oglašajo že tudi posamezni učitelji, celo vzorni učitelji, ki menijo, da sodobni učbeniki in nove učne metode nedopustno posegajo v staro neposredno razmerje pedagoga umetnika z njegovimi učenci in ožijo njegovo snovno in metodično svobodo.

Ko je prvič izdan jezikovni učbenik, se pojavi tudi vprašanje, kako dosledno je učitelj dolžan uveljavljati njegove strokovne in metodične novosti. Na uvajalnih seminarjih je čutiti določen pritisk na učitelje, da bi čim natančneje delali v smislu novih konceptov učnega predmeta. Morda so tu in tam izrečene celo grožnje na račun učiteljev samohodcev, ki nočejo hoditi po novih poteh. Mislim, da gre pri teh pretnjah v glavnem za dobronamerna prizadevanja, s katerimi se želi doseči, da bi bila nova učna knjiga zares preizkušena v učni praksi, da bi učitelji obvladali nove učne vsebine in učne tehnike in da bi bilo doseženo čim večje poenotenje pouka na naših šolah. Če učna praksa odkrije prezahtevnost ali premajhen obseg učbenika, so možnosti, da ga avtor še izpopolni. Letošnji učbeniki za usmerjeno izobraževanje so imenovani poizkusni učbeniki; s tem nazivom je jasno pokazano, da je načrtovano tudi njihovo postopno izboljševanje.

Mislim pa, da ne zastopam samo svojega mnenja, če vendar rečem, da mora potekati predelovanje snovi iz učbenika vedno cum grano salis (s peščico soli, razuma). Tudi zagrebški metodik Stjepko Težak zagovarja podobno stališče. Ravno popolno, toda mehanično predelovanje učbenika lahko pomeni linijo najmanjšega odpora. Kot smo že omenili, je sodoben učbenik do neke stopnje sposoben sam upravljati učni proces, tj. vsebuje učno snov in predvideva aktivnosti učencev. Poleg upravljanja učnega procesa pa obstaja še neposredno uravnavanje (reguliranje) učnega procesa. Tudi na ladji, ki se giblje s silo svojih strojev, stoji krmar, ki pazi, da se ladja ne odmika od načrtovane smeri. Zakaj je to učiteljevo vodenje potrebno pri predelovanju jezikovnega učbenika? Učbenik je sicer boljše ali slabše prilagojen razvojni stopnji učencev, ne ustreza pa niti krajšnjim jezikovnim razmeram, kaj šele razumskim in značajskim lastnostim vsakega posameznega učenca. Knjiga ne more osmišljevati reakcij svojih uporabnikov in kontrolirati njihovega dojemanja. Kaj bi o tem razpredali dalje! Saj vsak ve, da je v razredu nešteto nepričakovanih situacij, v katerih ne gre brez posegov strokovno in didaktično dobro pripravljenega učitelja.

Bolj kot načelni pomisleki proti uvajanju novosti v šolstvo je za razvoj nevarna ovira naše precej splošno neobvladovanje metode dela z učno knjigo. Da je v šolah tako, niti ni čudno, saj je bil učitelj pri poučevanju dolga leta prepuščen samemu sebi. Zaradi strokovne ali didaktične zastarelosti učbenikov je bil navezan na košček krede, tablo in lastno zgovornost. Pregovor pravi, da je stara navada železna srajca. Razumljivo je, da se učitelj ne more zdaj čez noč privaditi na nove učne metode in oblike. Če opazujemo učno delo malo pazljiveje, vidimo tudi, da je posebno preklapljanje z učne metode na drugo učno metodo skoraj zmeraj povezano z zmešnjavo, bodisi prehajanje od razlaganja k pogovoru ali od ustnega dela k pisnemu itd. Vsaka učna metoda zahteva svoj razmah. Če učitelj nepremišljeno preskakuje od ene metode k drugi, nastane mučen občutek nečiste delovne metode. Zaradi vsega tega je potrebno podrobneje razmisliti o metodi dela z jezikovnim učbenikom.

V zagovor uporabe jezikovnega učbenika pri pouku se niti ne bi maral sklicevati na znano zahtevo, da je treba učence navajati na samostojno učenje. Naj zadostuje, če ugotovimo,

vimo, da je naš pouk velikokrat strašno enoličen in da se že zato splača vnašati vanj spremembo z zamenjavanjem učne metode. V grobem sta pri delu z jezikovnim učbenikom dve možnosti: 1.) učiteljeva razlaga učne snovi ob delni uporabi učbenika in 2.) samostojno šolarsko predelovanje poglavja iz učbenika ob učiteljevi kontroli razumevanja in korekturi zgrešenih mnenj. Oglejmo si oba načina organiziranja pouka nadrobneje.

Prvi način je najbrž v učni praksi pogostejši kot drugi. V tem primeru gre za t. i. delno uporabo jezikovnega učbenika. Ameriški psiholog Pressey je zapisal, da bi bil velik izum na področju izobraževanja, če bi izumili taka učna gradiva, ki ne bi dopuščala prehajanja naprej, dokler ne bi bilo predhodno gradivo prav razumljeno in osvojeno. To je najbrž razlog, da učitelj sicer predeluje učno snov iz učbenika, vendar raje ob zaprti učni knjigi kot ob odprti. Knjiga ne more ocenjevati razumevanja učencev in jih siliti k temeljitejšemu delu, medtem ko učitelj to zmore in glede na to prehaja k novi učni snovi. Vara se učitelj kvečjemu v tem, da šteje razumevanje in razpoloženje dela učencev za splošno stanje v razredu. Oglejmo si primer, kako učitelj na ustreznem mestu poskrbi za pojasnitev strokovnega izraza.

Učitelj: V roditeljski množini se v primerih tabel, open, škatel, iger, smokev, iger zvočnik vokalizira. Ali veste, kaj so zvočniki.

Nekdo iz razreda: Ja, tistele škatle pri tabli, iz katerih dobivamo obvestila.

(Splošen smeh v razredu.)

Učitelj: Ne, zvočniki so glasovi. Kateri?

Drug učenec: B, d, g, kaj jaz vem kateri, tisti, pri katerih se tresejo glasilke v grlu.

Učitelj: Ne, ti govoriš o zvonečih glasovih. Zvočniki ali sonanti pa so m, n, l, r, v, j. Ti glasovi imajo več zanimivih lastnosti. Ena od njih je ta, da se med nezvočnik in zvočnik na koncu besed vriva polglasnik oziroma i. Še bolj tipično za zvočnike pa je, da ne vplivajo na zvonenost pred njimi stoječih nezvočnikov: zmaj, smreka; zrak, sneg; zlato, slon; drog, trava ...

Tako večkratno priklicavanje predhodne učne snovi v zavest učencev je pri pouku običajen postopek, medtem ko bi bil učbenik z desetkratnimi ponovitvami enih in istih pravil nepregleden in smešen. Ob takih pojasnjevanjih nerazumljenih mest v razlagi se dober učitelj zagreva; dogaja pa se mu pri tem tudi, da izpusti to ali ono važno sestavino v mreži pravil. Učenec pa si neredko bolj zapomni nebitveni del razlage kot bistvenega (recimo, da je njegov sošolec zamenjal neke glasove z električnim ojačevalcem). Prav zaradi tega je smiselno, da po ustni razlagi preštudiramo še razlago v učni knjigi, ker je ta omejena na najpomembnejše in zanesljivo strokovno neoporečna.

Jezikovni učbenik se dokaj redno uporablja tudi pri reševanju vaj. Pri sestavljanju vaj je precej negotova postavka, po koliko primerov naj vsebuje posamezna vaja. Če jih je preveč, npr. dvajset, postane enolična; če pa jih vsebuje malo, npr. štirir, jih učenci rešijo bolj z ugibanjem kot s premislekom. Tudi reševanje vaj lahko smiselno uravnava predvsem učitelj. To delo lahko poteka v razredu ustno ali pisno. Če proti koncu učne ure že ni več prave zbranosti, se zgodi, da se z reševanjem vaje muči samo nekaj učencev, drugi pa se zabavajo po svoje; tedaj je bolje, da vsak učenec zase rešuje vajo v šolskem zvezku, nato pa učitelj posreduje povratno informacijo o pravih rešitvah, učenci pa si popravijo svoje izdelke in sami ocenijo svoj uspeh. Pač pa so nekatere vaje odprtega tipa primerne predvsem za skupno delo, npr. *Dopolnjud glavne stavke s primernimi vzročnimi in namerinimi odvisniki: Jokal sem, ker ... Jokal sem, da ...* Razgibanost pri teh vajah je odvisna predvsem od učiteljevega vzpodbujanja. Nekatere opazovalne vaje, npr. *Poišči prevzete besede v turizmu (bellevue, souvenirs itd.) in jim dodaj ustrezne slovenske sopomenke*, pa so primerne predvsem za domače delo in za naknadno debato v šoli.

Kot smo že prej omenili, obstaja še možnost, da učenci samostojno predelajo poglavje v jezikovnem učbeniku, nato pa učitelj pojasni, kar je za učence problematično, kontrolira razumljenost učne snovi in s primernimi posegi zagotavlja dovolj skrbno predelavo. Ta pot je nevarnejša kot prva, ker učenec lahko na mnogih mestih pri razumevanju vsebine zabliži ter pogosto učno snov povzema samo površinsko. Ni pa to spet tako nevarno, da bi bil ta način dela pedagoško nesprejemljiv, saj je končno tu učitelj, da naknadno popravi, kar je bilo razumljeno napačno ali narejeno preveč površno.

Še najenostavnejše je, da samostojno predelovanje učnega poglavja organiziramo v dvojicah (tandemih). Čas za samostojno delo naj bo skopo odmerjen na kakšnih petnajst do dvajset minut, da ne bo prihajalo do znanega šolarskega zavlavljanja dela in da bo dovolj časa za kontrolno in korektivno delo. Učitelj lahko v tem času pomaga tej ali oni dvojici in si hkrati ustvarja vtis, kaj je za učence sporno.

Po končanem samostojnem delu je najbolj umestno, da dobijo učenci pravico postavljati vprašanja. Zdaj so že toliko razgledani v učni snovi, da se zavedajo težjih mest v njej. Dogaja pa se tudi, da učenci niti ne znajo povedati, česa pravzaprav ne razumejo. V tem primeru naj učitelj sam izziva problemske situacije; to dela zlasti s prehajanjem od primerov iz učbenika k novim primerom. V tej fazi dela učitelj zagotavlja, da bo vsak strokovni pojem prav razumljen, da bo učna snov zadosti temeljito osvojena in da znanje ne bo samo reproduktivno, ampak zares operativno. Oglejmo si konkreten primer takega dela:

Učitelj: Kaj so pridevniki?

Učenci: Besede, po katerih se vprašamo kakšen, kateri, čigav, koliko.

Učitelj: Beli konj in konj belec. Obakrat se vprašamo kateri konj. Ali sta besedi beli in belec pridevnika?

Učenci: Ja ... Ne ...

Učitelj: Še enkrat pogledajte v učbenik, katere vsebinske, oblikoslovne in skladenjske lastnosti so tipične za pridevnik.

Oglejmo si še odlomek iz nadaljnjega razčlenjevanja te učne snovi:

Učitelj: Mariborski tekmovalci, njihovi tekmovalci, štirje tekmovalci. Katere besedne vrste oziroma podvrste so besede mariborski, njihovi, štirje?

Učenci: Pridevniki.

Učitelj: To so sicer pridevniške besede, vendar je prva beseda pridevnik, druga pridevniški zaimke, tretja pa števnik. Pogledajte v jezikovnem učbeniku, po čem se te besedne podvrste med seboj razlikujejo.

Po tej kratki, a v resnici zelo pomembni medigri učitelj prehaja k zaključni kontroli. Učencem zastavi ključno vprašanje ali važno vajo, da dokažejo svoje obvladovanje učne snovi. Zdaj so učne knjige zaprte. Odgovor ali rešitev vaje učenci napišejo na konceptne lističe. Če je še dovolj časa, te konceptne lističe učitelj skupno z učenci v šoli pregleda; če pa ni več časa, jih odnese domov in na njihovi osnovi naredi diagnozo, kako je učna snov obvladana.

S tem smo obrisno očrtali glavni dve možnosti za uporabo jezikovnega učbenika pri pouku. V vseh podrobnostih uporaba učbenika ni in skoraj ne more biti predstavljena, ker bo domisel učitelj gotovo še uporabil učne prijeme, ki niso bili omenjeni, in ker vsaka učna snov zahteva še svoje posebne postopke. Mislim pa, da je z obravnavanim podano dovolj vzpodbud za to, da bi učitelji preudarno uporabljali jezikovne učbenike pri pouku in bi s tem intenzivirali šolsko delo. Poleg tega pa še menim, da je zadosti prepričljivo pri-

kazano, da je na področju učbenišтва in organizacije pouka dosežen pomemben napredek, da pa je temeljito znanje učencev še vedno močno odvisno od izobraženosti, prizadevnosti in doslednosti učitelja.

Literatura:

- Dular Janez, Kirn Rafka, Pogorelec Breda: Slovenski jezik I, Obzorja, Maribor 1981;
Poljak Vladimir: Didaktično oblikovanje udžbenika i priručnika, Školska knjiga, Zagreb 1980;
Težak Stjepko: Gramatika u osnovnoj školi, Školska knjiga, Zagreb 1980;
Toporišič Jože: Slovenski knjižni jezik 1, Obzorja, Maribor 1965;
Žagar Franc: Naš jazyk 8, Obzorja, Maribor 1978.

PROF. DR. FRANC JAKOPIN – ŠESTDESETLETNIK

Dne 29. septembra 1981 je praznoval šestdesetletnico svojega življenja predstojnik katedre za ruski jezik in književnost, ugledni znanstvenik – slavist prof. dr. Franc Jakopin.

Rodil se je leta 1921 v Dramljah v kmečki družini. Po gimnaziji v Celju je študiral v Ljubljani na Filozofski fakulteti ruski in slovenski jezik kot glavna predmeta ter indoevropsko primerjalno jezikoslovje, srbohrvatski jezik, francoščino, nemščino in nacionalno zgodovino kot pomožne predmete. Takoj po diplomi je bil izvoljen za asistenta za ruski jezik v Seminarju za slovansko filologijo, kjer je svoje študije lahko nadaljeval pod vodstvom prof. Rajka Nahtigala. Že l. 1953 je bil povabljen za lektorja slovenščine v Göttingen, kjer se je hkrati izpopolnjeval v splošnem in slovanskem jezikoslovju. Tako izpopolnjevanje je nadaljeval leta 1959 na univerzi v Krakovu pri znamenitih profesorjih Kuryłowiczu in Milewskiem, leta 1963 pa še na katedri za ruski jezik Moskovske državne univerze pri akademiku Avanesovu in prof. Kuznecovu. Večkrat se je udeležil poletnih seminarjev (v Varšavi, Moskvi, Sofiji, Bukarešti, Pragi in Budyšinu), kjer je poglobljaj svoje znanje in poznavanje slovanskega sveta in različnih metod pri obravnavanju jezikoslovne problematike.

Leta 1960 je bil izvoljen za predavatelja za ruski jezik, leta 1966 za višjega predavatelja, leta 1979 pa je postal izredni profesor.

Objavljati je začel pravzaprav že kot študent v nestrokovnem tisku, s svojimi poročili o dogodkih v slavističnem svetu pa je nadaljeval še pozneje, zlasti na straneh Naših razgledov, Rodne grude, na radiu Ljubljana itd.

Vendar lahko za začetek Jakopinovega znanstvenega publiciranja štejemo leto 1955, ko je po vrnitvi iz Göttingena objavil svojo prvo razpravo v I. letniku JiS in svoja prva strokovna poročila v Slavistični reviji VIII. Ta poročila in kritični zapisi, ki se vedno bolj poglobljajo in zajemajo vedno širša področja slavistike, se kmalu preselijo v Jezik in slovstvo, kjer je objavil tudi največ svojih razprav. Študij pri prof. Ramovšu ga je usmeril k slovenščini, ki jo je obdeloval z najrazličnejših vidikov. Začel je z izgovorom v in u (JiS I), nadaljeval z izgovorom končnega in predkonzonantičnega / (JiS II), obdelal rabo pogojnih veznikov v slovenščini (JiS VI), obravnaval glagolske naglasne dublete v slovenščini (JiS VIII), uvrstitev moških samostalnikov na -r (JiS IX), slovensko dvojino in jezikovne plasti (JiS XI), obenem pa so se mu ponujale primerjave z ruščino, ko je obravnaval tipologijo slovenskega in ruskega glagola (JiS XI), delež ruskih elementov v razvoju slovenskega knjižnega jezika (SR XVI), glagole premikanja v slovenščini in ruščini (v Zborniku predavanj Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture 1971), primerjal je adaptacijo tujega besedja v ruščini in slovenščini (JiS XVII), oba jezika sta tudi v prvi vrsti podlaga za razpravo K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovanskih jezikih (SR XXI). Seveda ob vsem tem tudi ruščina sama ni bila zapostavljena: večkrat se je obračal k normi v sodobnem ruskem knjižnem jeziku (JiS VII), k ruskemu pravopisu na razpotju (JiS X), k vprašanju norme in kulture ruskega knjižnega jezika (JiS XX) itd. Jakopinovi pozornosti tudi niso ušle posebnosti pesniškega jezika: tako je o akcentskih in morfoloških dubletah v slovenskem pesništvu od Prešerna do danes predaval na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture 1967 ter istemu problemu posvetil razpravo, ki jo je objavil v Bruslju. Ukvarjal se je z jezikovno interferenco in sodeloval na simpoziju o tem vprašanju v Velikem Trnovu v Bolgariji z referatom o slovensko ruskih akcentskih odnosih in njihovi vlogi pri učenju ruščine pri Slovencih.

Lahko bi rekli, da sodi v to obdobje tudi več knjig, ki jih je Jakopin objavil. Kot rezultat dela s tujci je najbrž nastal prvi učbenik slovenščine za tujce, ki je izšel pri Izseljenski matici 1962 v štirih variantah. Za delo s študenti ruščine so nastali Sodobni ruski prozni teksti z jezikovnim komentarjem (1964) in Rusko-slovenski šolski slovar (1965). Posebno mesto med temi deli zavzema seveda Slovnica ruskega knjižnega jezika (1968), ki na poglobljen, predvsem pa moderen, sodoben način obravnava snov in je nepogrešljiv vir za študij ruskega jezika na univerzitetni ravni.

Novo obdobje se začne za Jakopina leta 1975, ko v Wiener Slavistisches Jahrbuch XXI objavi prvo razpravo o nekaterih značilnostih najfrekventnejših slovenskih priimkov. V tej in naslednjih razpravah je bil prvi, ki je analiziral slovenske priimke v celoti, opirajoč se pri tem na obsežno literaturo, priimke pa je obdelal po začasem slovarju slovenskih priimkov (SAZU) in po kompjuterski zbirki slovenskih priimkov po ljudskem štetju 1971, ki jo je pripravil Primož Jakopin. Tako je Jakopin obdelal priimek Čop (JiS XIX), Tavčar v statistični luči (JiS XX), priimek Broz (JiS XXI), Sovre (JiS XXI), priimek Škerlj v sestavi današnjih slovenskih priimkov (Linguistica XV), vprašanje naglaše-

vanja priimkov v slovenščini (Onomastica Jugoslavica VI), priimek Pezdirc (JiS XXII), priimke na-man v slovenščini (Papers in Slavic Philology, Ann Arbor) ter strukturo slovenskih priimkov v statistični osvetlitvi (SR XXV).

Posebej naj še omenim Jakopina kot organizatorja. Ves čas od ustanovitve je član pripravljalnega odbora Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo, leta 1977 je bil predsednik tega odbora in istega leta je tudi organiziral mednarodni znanstveni simpozij posvečen stoletnici rojstva Rajka Nahtigala. Predvsem njegova zasluga je, da se je simpozija udeležilo lepo število znanstvenikov z vsega sveta z referati, ki so komaj pol leta pozneje zagledali luč sveta v Nahtigalovem zborniku. Drugo tako zborovanje bi moralo biti ob dvestoletnici Kopitarjevega rojstva, vendar je moralo zaradi pomanjkanja sredstev odpasti, kljub temu pa se je 1980 zbralo v Ljubljani nekaj jugoslovanskih znanstvenikov, ki so z referati počastili Kopitarjev spomin. Letos organizira Jakopin jugoslovanski onomastični simpozij v Portorožu, ki se ga tudi udeležuje lepo število strokovnjakov s tega področja.

Vrsto let je bil Jakopin član uredništva Jezika in slovstva (1961–64), njegov glavni in odgovorni urednik pa je bil v letih 1970–73. Svoje delo je vedno opravljal z zgledno pripravljenostjo, široko razgledanostjo po stroki v najbolj širokem pomenu, s konciznim in preciznim izrazom je zmeraj zadel bistvo stvari pri še tako zapletenem problemu. Številne generacije njegovih učencev in mnogi prijatelji mu želijo še veliko uspešnih delovnih let.

Janez Zor
Filozofska fakulteta v Ljubljani

V spomin

VATROSLAV KALENIČ*

(30. VII. 1930 v Zagrebu – 22. VIII. 1981 v Ljubljani)

Na pragu novega delovnega leta je udarila med zbiračaje se delavce Filozofske fakultete v Ljubljani in nas globoko pretresla vest o nenadni smrti priljubljenega kolega dr. Vatroslava Kaleniča, izrednega profesorja za srbohrvaški jezik in predsednika centra za izredni študij na naši fakulteti. Posebej njegovi ožji sodelavci slavisti ostajamo pretreseni in brezmočni pred nepreklicnim dejstvom.

Leta 1957 je bilo, ko je prišel med nas sedemindvajsetletni zagrebški slavist Vatroslav Kalenič, ki je imel za seboj po diplomii le odsluženo vojaško obveznost in leto dni uredniške službe. Bil je torej na začetku svoje poklicne poti, ki jo je potem v celoti premeril v službi izobrazbe slovenskega slavističnega naraščaja. Prišel je za lektorja srbohrvaškega jezika, temeljito pripravljen na svoje pedagoško poslanstvo in z delovnim zagonom, ki je dvignil njegovo dejavnost nad službene obveznosti. Tako ni bil le nadvse uspešen pri pedagoškem delu, ampak je tudi z rezultati vzporednega znanstvenega dela napredoval do naziva izrednega profesorja in postal leta 1975 tudi predstojnik katedre za srbohrvaški in makedonski jezik s književnostmi. Toda tudi takrat sta ga izjemna tankovestnost in delovna odgovornost silili, da je zaradi umanjkanja lektorja opravljal tudi najpotrebnejše lektorske naloge.

Da je vztrajal v Ljubljani in ostal zvest slovenski visokošolski slavistiki tudi potem, ko je prerasel svoje izhodiščno delovno mesto in ko se nekaj časa pri nas niso kazale zanj ustrezne delovne možnosti, je najbrž pripomogla njegova nagla in uspešna vraslost v novo delovno okolje. V najkrajšem možnem času se je zgledno naučil slovenskega jezika. S tem se mu je odprla pot do vse številnejših in vse bolj odgovornih mimoslužbenih zadolžitvev. Predvsem je kot nepogrešljiv prevajalec strokovnih besedil raznih strok omogočil tesnejše komunikacije med slovensko in hrvaško znanstveno dejavnostjo. Kdo bi preštel ure, ki jih je nesebično posvetil tej pogosto neplačani dejavnosti. Izjemna korektnost in umerjena neposrednost sta mu naglo zagotovili priljubljenost med stanovskimi tovariši. Postal je tudi nepogrešljiv udeleženec našega družabnega življenja.

Toda ob vsej nujni službeni in široki obslužbeni, predvsem kulturno posredniški dejavnosti je bil in ostal najintimnejše zapisan znanstveno raziskovalnemu delu v lingvistiki. To delo je bila tudi ena temeljnih vezi, ki so ga priklepale na ožjo domovino.

* Poslovilne besede ob slovesu na zagrebškem Mirogoju 26. avg. 1981.

Ne le po predmetu svojih lingvističnih raziskav, hrvaški književnosti, tudi po metodološki naravnosti in organizacijski povezanosti je bil s trdimi vezmi priklenjen na Zagreb. Disertacijo o jeziku in umetniškem izrazu Augusta Senoa je obranil na zagrebški univerzi in si tako decembra 1965 pridobil doktorat filoloških znanosti. Ta temeljna in temeljita analiza jezika velikega hrvaškega pisatelja druge polovice preteklega stoletja kakor tudi lingvistična opredelitev sodobnega romanopisca Mirka Božića sta ga uvrstili med vidne hrvaške jezikoslovce in mu odprli mesto v oddelku za stilistiko pri Institutu za jezik Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Tu je z elaboratoma Nacrt stilistike jezika hrvatske književnosti in Radni popis izvora za stilistiko jezika hrvatske književnosti v letih 1969 in 1970 ustvaril znanstveno zanesljive temelje za lingvistilistično preučevanje hrvaške književnosti.

Izjemno obvladanje govornega slovenskega jezika, predvsem pa poglobljen študij slovenske slovnice sta ga tudi raziskovalno tesneje povezala z ljubljanskim delovnim okoljem. Vzporedno s kroatističnimi lingvostilističnimi raziskavami je sistematično opazoval slovenski jezik v razmerjih do srbohrvaškega. Njegova primerjalna opažanja so dobila strnjene formulacije predvsem v predavanjih na Seminarjih slovenskega jezika, literature in kulture (1968, 1970, 1980) in na jugoslovanskem seminarju za tuje slaviste (1975).

V zadnjem času pa je Kaleniča začel intenzivno pritegovati sociolingvistični aspekt, s katerim se je sistematično oziral na obdobja hrvaške književne preteklosti od 18. stol. do naših dni. V sredo teh opažanj in razmišljanj pa je nepredvidljivo naglo in neizprosno posegla smrt. Kontinuirano dejavna in sistematično iščoča raziskovalna misel se je pretrgala. Že domišljeni osnutki predavanj na bližnjih znanstvenih srečanjih nam bodo ostali neznani.

Ko se v imenu akademskih učiteljev in študentov slavističnega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani poslavljam od prodornega znanstvenika z bogato erudicijo in zglednega visokošolskega pedagoga Vatroslava Kaleniča, moram poudariti predvsem veliko in najbrž še dolgo neizpolnjivo vrzel v našem strokovnem in pedagoškem delovnem procesu. Kot kolega in sodelavec nepozabnega tovariša Braca pa sem nem pred odločitvijo usode, ki je nasilno pretrgala odprt dialog, v katerem je ostalo še toliko neizgovorjenih besed in nedoročenih misli. V naši slavistični vedi bodo še dalje odmevala zapisana dognanja Vatroslava Kaleniča in dajala pobude novim raziskovalcem, njegovi učenci bodo delovali iz znanja, ki jim ga je dal ali posredoval, med ljubljanskimi slavisti pa bo ostal tudi živ spomin na dobrega in plemenitega prijatelja.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

DOMNEVE Z 'NAJ'

V zadnji številki XXV. letnika JiS (7–8, str. 216) je Janko Messner objavil zapis, v katerem obravnava rabo členka (on mu pravi veznik) *naj*. Na svoj znani vehementni način dokazuje, da je upravičena samo *železna* in *dopustna* raba tega členka, kakor jo je z zgledi pojasnil SP 62. Po nemških vzorcih *naj* bi bila skovana raba, kakršno sem pravkar zapisal, namreč *naj* v stavkih, ki izražajo domnevo. Zatrjujoč, da se mu zdi razlaga v Pravopisu »popolnoma zadostna, slovenska«, Messner ostro graja drugačno rabo, za katero je nabral zgleda iz časnikov. Med njimi so tudi površno zapisani, slabo zloženi stavki, drugim pa bi se težko dalo kaj očitati, mislim. Messnerju pa je vse to izraz nove germanizacije, proti kateri poziva »v boj na vseh šolah in vseh linijah«, sicer se lahko zgodi, da »*naj* bi se dal« naš slovenski narod kdaj konec 20. stoletja ponemčiti.

Čakal sem, da bi se kdo oglasil z drugačnim mnenjem, pa nisem nič dočakal, zato pišem te vrstice.

Naj za začetek rečem, da se nam ponemčenja pač ni bati od primerov, o kakršnem govori Messner. Tudi če bi se kaka slovenska raba naslonila na nemško – kot se je v preteklosti pač prenekatera – zato slovenščine še ne bi bilo konec. Ne prezrimo, da lahko tudi naravni jezikovni razvoj pripelje do tega, da si jezik ustvari obliko, ki je podobna obliki v nemščini (ali v kakem drugem jeziku), ne

da bi šlo za posnemanje. Ali se bomo takim možnostim odpovedovali samo zaradi podobnosti s tujo obliko?

Sicer pa, ali je sploh res, da smo tu nekaj prevzeli od nemščine? Saj vendar ne moremo argumentirati tako, da je kaka razlaga »popolnoma zadostna, slovenska«, ker je zapisana v Pravopisu. Nikjer ni rečeno, da sestavljavci niso kake druge možnosti prezrli, ali da so jo pozabili zapisati. Lahko se je tudi razvila ali se okrepila šele po izidu tega priročnika. Čudno, da Messner ni pogledal v 2. knjigo akademijskega slovarja, tam bi bil našel pod geslom *naj* pod točko II. c), da nam členek rabi tudi za izražanje domneve. Podana sta zgleda: *taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku; ta proces naj bi povzročale neke glivice*.

Kaj manjka tema dvema in njima podobnim stavkom, da *naj* ne bi bili slovenski? Tu ne gre za nikakršno posnemanje nemških zgledov, taki stavki so se lahko razvili avtonomno iz možnosti, ki nam jih ponuja slovenščina. Vsakdo izmed nas je pač v pogovornem jeziku velikokrat slišal takele stavke: *In to naj bi bilo kosilo! To naj bi mi zadostovalo za ves mesec!* To ne izraža ne želje ne dopuščanja, temveč v trdilni stavčni obliki odločno zanika resničnost izrečenega. Od takih stavkov je le majhen korak do podobnih, kjer nam *naj* pomaga izražati domnevo v preprostem stavku, kjer ni treba dodajati trdijo, pravijo, pripovedujejo, da ... Vsakomur je tudi jasno, kaj je s takimi stavki povedano. Nes pametni bi bili, ko bi se takemu imenitnemu pripomočku odpovedali samo zato, ker se zdi podoben nemški rabi.

Proti površnim časnikařem ima Messner prav, a le zato, ker njihovi stavki niso prav narejeni. Seveda Brežnjev ne bo poslušal Mojce Drčar-Murko, ki piše: »Brežnjev naj bi ponovil svoj nekdanji predlog ...«, morala bi bila uporabiti *pretekli pogojnik*, da bi bila res izražena domneva: *Brežnjev naj bi bil ponovil ...* In če je neki koroški tednik zapisal ob potresu v Črni gori »Mrtvih naj bo 200«, je taka slovenščina lahko po Messnerju »srhljiva«, ker stavek zveni kot železni, moral pa bi biti tak, da bi res izražal domnevo: *Mrtvih naj bi bilo 200*. Tretji zgled, ki ga še navaja, je slovnično pravilen: novorojenček v Savi, o katerem govori novica, *naj bi bil v vodi že najmanj 14 dni*. Srhljiva je le nerodna formulacija stavka, v katerem je rečeno »vsaj 14 dni«, kakor da gre za željo.

Naj strnem svoje misli: stavki z *naj* nam ustrezno rabijo za izražanje reči, o katerih ne vemo zanesljivo, ali so resnične, ali o katerih domnevamo, da so takšne. Za izražanje domnev v preteklosti uporabljamo pretekli pogojnik: *Topovi naj bi bili grmeli vso noč. To naj bi bilo podjetju prineslo velikanski dobiček*. Domneve za sedanjost izraža sedanji pogojnik: *Ta okras naj bi plemena kovala iz bakra. Zdravilo naj bi bilo sestavljeno s primesjo nevarnega strupa*. Pogojnik že tako rabi za izražanje negotovosti, možnosti ali dvoma. Slovnica 1956 navaja zgled *Kakšen naj bi bil ta pozdrav?* Za prihodnji čas nimamo pogojnika, zato domneve za prihodnost izražamo s sedanjim pogojnikom, tak primer je Messner zapisal iz Dela: *179 novih žičnic naj bi stalo ... dinarjev* – povsem pravilna raba, ki ji ne more vzeti veljave Messnerjev posmeh, da pisec ne ve, kakšna bo inflacija. Izražena je le domneva, koliko utegnejo žičnice stati po sedanjih računih.

Janez Gradišnik
Ljubljana

Ocene in poročila

O dveh najradikalnejših avantgardah

(Aleš Berger: *Dadaizem. Nadrealizem. Literarni leksikon 14*. Državna založba Slovenije 1981)

Da sta dadaizem in nadrealizem ter njuna recepcija pri Slovencih povezana v istem študijskem zvezku, ni naključje. Gre namreč za dvoje avantgardnih gibanj, ki sta med seboj povezani razvojno-genetično (še posebej zaradi velike transna-

cionalne gibljivosti t. i. »planetarne kulture« 20. stoletja), povezani tudi s posameznimi vodilnimi predstavniki (npr. zlasti Tristan Tzara), še bolj pa ju družijo radikalnost (korenitost, skrajnost, doslednost) njunih izhodiščnih pozicij.

V njihovih manifestih, v načinu organiziranja skupine in njenega delovanja, v samih manifestacijah, kot tudi v »umetniških« izdelkih, se namreč najbolj paradigmatično razkriva t. i. avant-

gardna struktura: njeno razmerje do družbene-ga, umetniškega, če ne že kar civilizacijskega konteksta, ki določa tudi konstante njene vsebine in izraza, se pravi njeno poetiko, kakor tudi njeno idejno-estetsko naravnost. Prvine tega avantgardnega ustroja so: radikalen prelom s tradicijo (predvsem buržuazne, akademske, ideološke, mimetične) umetnosti, premestitev subjektivistične samorealizacije oziroma ustvarjalnosti iz »umetniškega geta«, zgolj estetskega, avtonomnega prostora, na polje družbene dejavnosti, ki pa postane estetizirana. S tem v zvezi je nastanek avantgardnih skupin, ki so v svojem neprestanem napredovanju zavezane le še svoji notranji »ideji«, svoji posebni eshatologiji, največkrat vezani na odkrivanje novih območij človekove prakse, kar potem vodi v revolucionarni odnos do vladajočega reda ter vseh pojavnih oblik njegove ideologije. Zato je za njihove manifestacije značilna provokativnost, šokantnost, ikonoklazem, destrukcija vseh mitov, s katerimi se obdaja civilizacija: od razuma, znanosti, umetnosti, do zgodovine, nacionalnih vrednosti in »velikih mož«.

Ta impulz je najbrž tudi »generator« notranje poetike avantgard. Le-ta se opredeljuje do predhodne umetnosti edino »per negationem«, se pravi z doslednim zanikanjem vseh estetskih postulatov in takšnih ali drugačnih kanonov. Princip mimezis zamenja nov, poetičen princip, ki poruši utrdbo starega v racionalno razločljivi logiki jezika, zlasti sintakse, in uveljavlja nov jezik, jezik »magije«, jezik, ki ustvarja sam iz sebe in je samemu sebi cilj, jezik, v katerem triumfira označevalec. Estetiko starega zamenja estetika novega, ki v znotrajtekstna razmerja prenaša princip šokantnosti in agresivnosti avantgardističnih nastopov. Nastajajo nove zvrsti, med katerimi so zlasti zanimivi manifesti, drugače pa se ne rušijo le meje med zvrstmi, ampak hkrati z drugimi kanoni pade tudi meja med umetnostmi: za avantgarde je zelo značilna multimedialnost, kar pomeni povezavo jezikov literature, likovnosti, glasbe, giba v enoten »tekst«.

Proti-umetniške težnje avantgard se zlasti v dadaizmu in nadrealizmu kažejo kot zanikanje sleherne »umetniške« metode, ki bi se zadovoljevala z graditvijo zaprtega estetskega sveta, dokončnega umetniškega dela, in ki bi kakorkoli reproducirala mit Umetnika, genija. Temu nasproti postavljajo t. i. »ready mades« (že izdelani predmeti, npr. znameniti Duchampov Vodnjak, ki ni nič drugega kot preprost pisoar), razne kolaže, lepljenke, pa tudi (pri nadrealistih) avtomatična pisanja, razne igre-zloženke več avtorjev, ideja, da lahko vsakdo ustvarja umetnost. Namesto umetnosti torej igra (pri dadaistih) ali nov

način spoznavanja sveta in nov način življenja (pri nadrealistih). Avantgarda postavlja svoje cilje daleč čez območje umetnosti, zato ni čudno, da s svojim razvojem postane tako odločilno zavezana političnim avantgardam: ne le po načinu svoje organiziranosti (Bretonova skupina je imela dokaj stroga »partijska« pravila s številnimi ključitvami), delovanja (anarhoidnost), ampak še bolj po svojih izvorih, idejah in njihovi eshatološki naravnosti (zlasti ideja absolutne svobode, ideja nadrealne stvarnosti) k revoluciji.

Če nekoliko poenostavimo t. i. horizont pričakovanja, v katerem se je dogajala recepcija dadaizma in nadrealizma pri Slovencih, lahko rečemo, da so slovenski publicisti, kritiki in književniki od Antona Debeljaka leta 1922 pa vse do povojnih let (npr. Boris Ziherl leta 1954) na obe avantgardni gibanji gledali ravno s stališča, kategorij, idejnoestetskih kanonov, ki so simptom za nas značilno družbenoideološko pojmovanega položaja umetnosti kot Umetnosti. Takšna kategorija Umetnosti (opisana je zlasti v spisih Dušana Pirjevca, ki mu bolj sociološko sledi Dimitrij Rupel) je pri naših receptorjih prvič, določala popačenje informacije in drugih, vrednostne obsodbe. Gotovo pa je, da glede na te norme ni mogel avantgardni ustroj dadaizma in nadrealizma, kot smo ga opisali zgoraj, stimulirati pri nas enakovredno celovitega pojava vsaj do leta 1965. Stališče Umetnosti kot institucije nacionalne eshatologije in vseh njenih vrednot je publicistom in kritikom zamegljevalo bisto avantgardnih pojavov, ki je ravno ne-Umetnost. Zanimivo je, da so kritiki pri nas to »neumetniškost« sicer opazili, jo celo poudarjali, a vedno z izrazito negativnim vrednostnim predznakom. Razumljivo, ker so avantgardna dela vrednotili kot umetniška dela, jih torej podrejali merilom dovršenega umetniškega dela, za kar pa se avantgarde niti najmanj niso zavemale. Zavračanja je bila deležna tudi anarhoidnost avantgardnih ideologij, kar tudi ni nenavadno, saj je bil takrat (pred vojno) najnaprednejši del družbe t. i. levica, ki pa ji je bila anarhičnost dade in utopičnost nadrealistov bolj ali manj tuja, preveč subjektivistična.

Prav je, da se tole razmišljanje, ki se med drugim v veliki meri opira tudi na Bergerjevo študijo, vsaj nekoliko dotakne tudi študije same. Aleš Berger, eden naših najpoglavitejših strokovnjakov za nadrealizem, je svojo študijo zasnoval za Literarni leksikon. Zato se je moral prizadevati za čim bolj strnjeno informativnost, kar mu je vsekakor uspelo. Študija je pregledno razdeljena tako, da se razločno in v bistvenih črtah vidijo izvori obeh izrazov in njuna terminološka (ne)utujenost, nato prostorski in časovni okvir, v katerem se obe gibanji dogajata in se razširjata, njune

zaporedne stopnje z bistvenimi premiki, glavni nosilci in ustvarjalci teh gibanj ter končno njune značilnosti. V poglavju Dadaizem in nadrealizem pri Slovencih pa se Berger posebej ustavlja pri omembah in člankih do l. 1945, pri odnosu Srečka Kosovela do teh dveh gibanj in pa pri prevzemu določenih prvin nadrealistične in dadaistične poetike po vojni. K nazornosti in informativnosti veliko prispeva tudi posrečen izbor citatov iz manifestov, avantgardnih del, prav tako pa tudi navedba nekaterih najznačilnejših primerkov dadaističnih in nadrealističnih izdelkov ali manifestacij, pri čemer ima tudi (sicer nujno zelo omejena) anekdotičnost svojo ceno. Vendar pa pri študiji, kljub temu, da je zamišljena kot leksikonski prispevek, pogrešam koherentnejšo problemsko orientacijo. Študija sloni žal vse preveč na pozitivističnih metodoloških

postavkah (kljub temu, da sprejema nekatere izrazito sodobne teze), katerim zlasti manjka upoštevanje posebne avantgardne (lahko bi uporabili tudi kakšen drug izraz) strukture. Le-ta bi lahko veliko pripomogla k razumevanju družbenega položaja obeh gibanj, njihovih globalnih odnosov do sočasnih ideologij kot tudi do tradicije, njeno idejno-estetsko naravnanoost, skratka ves tisti »metatekst«, v okviru katerega se pojavljajo posamezni avantgardni simptomi, ki jih Bergerjeva študija dokaj dosledno in tudi plastično beleži. Samo s takšno strukturo je najbrž mogoče pojasniti, zakaj se, sočasno z dado in neodvisno (genetično) od nje, v ZDA s F. Picabio in M. Duchampom uveljavljajo povsem identične težnje.

Marko Juvan
Ljubljana

Zapiski

Pripombe k novemu učnemu načrtu za pouk književnosti v usmerjeni srednji šoli*

Naslov se nanaša na že sprejeti učni načrt – njegov avtor ni naveden – za prvi dve leti šolanja, na referat Silva Faturja O možnosti drugačnih načrtov pouka književnosti v usmerjenem izobraževanju – objavljen je bil v 2. št. JiS 1980/81, s. 68–73, in na osnutek načrta za zadnji dve leti, ki ga je razposlal šolam Zavod SR Slovenije za šolstvo decembra 1980 brez navedbe avtorstva. Pregledovanje vseh treh stopenj novega učnega načrta zajema samo njihov strokovni vidik.

I

Sprejeti učni načrt je objavljen pod naslovom Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju (izdal Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1979, s. 31–52). V njem je zapisano, da mora učitelj seznaniti učenca ob starih orientalskih in antičnih besedilih s »temelnjimi pojmi o književnosti« (37), vendar ni pri tem poudarjeno, kateri so ti pojmi. Zanimivo je, da učni načrt za pouk jezika natančno ločuje funkcijske zvrsti jezika in med njimi tudi umetnostno. Možnost učinkovite povezave med literarnim in jezikovnim poukom je ostala neizkoriščena, poleg

tega pa učni načrt ne precizira značilnosti književnega besedila, saj ne poudari njegove fiktivnosti, po kateri se razločuje od neumetnostnih. Sploh je že na prvi pogled očitno, da je učni načrt za jezikovni pouk neprimerno bolj pretehtan, ker upošteva dognanja sodobnega jezikoslovja, medtem ko učni načrt za književnost ne vključuje ugotovitev sodobne literarne vede. Dokaz za to je spet Pojasnilo k poglavju o orientalski in antični književnosti, ki pravi, da mora učitelj razložiti oz. utrditi pojme »kot so npr. snov, vsebina, misel, avtor« (37). Pri tem se je sestavljalec načrta očitno samo spogledoval s Kmeclovo Malo literarno teorijo (Lj., 1976), sicer ne bi mogel povzeti iz nje pojma »vsebine«, katerega strokovno neustreznost priročnik natančno opredeli. Še huje je s pojmom »avtor«, ki je res omenjen v naslovu enega izmed podpoglavij priročnika, toda ta je le izhodišče za razlago pojma »literarni subjekt«, ki spada med poglavitne literarnoteoretične pojme, ki bi jih moral učenec spoznati, razen tega je tudi v skladu z že omenje-

* Avtor nam je poslal članek že na začetku meseca aprila t.l., vendar ga v zadnji številki prejšnjega letnika (JiS XXVI, št. 7-8) nismo mogli objaviti, ker je bila posvečena samo Jurčiču in Levstiku. Zdaj ga objavljamo zaradi nekaterih zanimivo zastavljenih vprašanj, čeprav se zavedamo, da zaostaja za dogajanjem. – Uredništvo.

nim pojmom literarna fikcija. Toda učni načrt ne omenja niti enega niti drugega, kar pomeni pomanjkljivost, iz katere so nastale še mnoge druge. Obeh pojmov sicer ne bi bilo treba razlagati pretirano natančno, kljub temu pa tako – in z besedili, da bi učenec doumel njuno potrebnost za analizo vsakega literarnega dela. Namesto zahteve po razlagi teh dveh in še nekaterih literarnoteoretičnih pojmov, ki se navezujejo nanju, zahteva učni načrt, da učenci »v bistvenih črtah spoznajo ob obravnavanih besedilih tudi idejne in življenjske nazore ter družbene odnose, sredi katerih so nastala umetniška besedila« (37). Sem se pouk književnosti sprevrže v pouk zgodovine: književnost postane previsek zgodovine, začinej še s sociologijo. Ta strokovna napaka izvira iz neargumentiranega zanikanja ali nepoznavanja sodobne literarne vede, ki ugotavlja fiktivnost sveta, upodobljenega v literarnem besedilu, in iz vztrajanja pri prežvelem, vulgarnem nazoru, da je literarno besedilo samo odsev zunajliterarnih dogodkov. Tudi v vseh naslednjih Pojasnilih se kar naprej pojavljajo iste zahteve, ki ustoličujejo vulgarno historiografiziranje in sociologiziranje pouka književnosti. Zaman pa iščemo v njih navodil, kakšne naj bodo analize posameznih literarnih besedil in do kod naj seže razlaga značilnosti posameznih literarnih tokov. Učni načrt vsebuje še eno veliko napako: ne opozarja, da je literarno besedilo večpomensko in tako nadčasovno. V Pojasnilih bi moralo biti navedeno, da literarna besedila ne pritegujejo bralcev zaradi sočasnih zgodovinskih in družbenih snovi, ampak zaradi umetnostnih informacij, ki jih dajejo tudi tistemu bralcu, ki živi v popolnoma drugačnih družbenih razmerah, kot so tiste pred npr. tisoč leti, ko je nastalo neko literarno besedilo. Na vse to učni načrt ne opozarja, kaj šele na novejšje literarne tokove. V poglavju o slovenski književnosti ob koncu 19. in začetku 20. st., ki je spet neustrezno poimenovan »moderna« namesto nova romantika, sploh ni omenjen niti impresionizem (npr. ob Murnu) niti simbolizem (npr. ob Cankarju, čeprav je besedilo Na klanec primerno za pojasnitev tega literarnega toka). Pač pa spet beremo zahtevo, da je treba »ori(sati) politične in kulturne razmere v Evropi, ki so narekovalle idejno in umetniško usmeritev moderne umetnosti« (41). Sicer so omenjene tudi »stilno jezikovna analiza« in »slogovne funkcije« (41), toda nikjer ni nobenega konkretnega navodila, ki bi ga učitelji najbolj potrebovali. Vulgarno sociologiziranje doseže vrhunec na koncu 2. letnika, ob sodobni književnosti. Zanimivo bi bilo slišati, kako bi sestavljalec učnega načrta razložil Strniševe Žabe »z razumevanjem protislovij, ki spremljajo rast samoupravne socialistične družbe« (47), kar je zapisal v Pojasnilo k po-

glavju Sodobna književnost, v katerem je ome-
njeno tudi Strniševu dramatsko delo.

Ker so nadaljnja Pojasnila napisana po istem kopitu, jih ne bom več navajal. Čudno je le, kako si je mogel neimenovani sestavljalec privoščiti – ob tako majhnem številu učnih ur – razkošje, da je uvrstil v seznam besedil in avtorjev nekaj tujih ustvarjalcev, ki niso pomembni za razvoj evropske književnosti. Pred slovensko novo romantiko zaman iščemo Baudelaira, v poglavju Književnost ob moderni, pred Misterijem žene Zofke Kvedrove (ta naj bi predstavila slovenski poskus naturalizma) najdemo Reymontove Kmete, čeprav bi bil edino primeren odlomek iz kakenga Zolajevnega naturalističnega romana. Učni načrt tudi ne utemeljuje uvrstitve odlomka iz Matere Maksima Gorkoga. Če je pisatelj požel politično pohvalo na račun tega romana, še ne pomeni, da je njegovo najboljšo delo, še manj pa, da ga morajo spoznati učenci slovenske srednje usmerjene šole, ki se ne bodo mogli seznaniti z vrsto slovenskih avtorjev zaradi pomanjkanja časa. Ali naj bi odlomek predstavil socialistični realizem? Njegov namen ostaja nejasen. Drugi izraziti odvečni primer je Bezruč. Ali je treba obremenjevati z njim učenca, če je njegove pesmi bral Kosovel? Kakšna potrata dragocenega časa in kakšno pomanjkanje uvrstitvenih meril! Tuj ustvarjalci, ki so vplivali na Prešerna in Cankarja ter so nedvomno večja imena kot Bezruč, pa niso omenjeni. Spet gre za primer pretirane upoštevanja literarnih del s socialno motiviko, kljub temu da niso njihovi avtorji evropsko pomembni. Učni načrt bi moral raje priporočiti obravnavo kake pesmi Boža Voduška. Upati je, da ga obravnavajo vsaj v vzhodnoslovanskih šolah, če smo se mu Slovenci odpovedali v svoji usmerjeni šoli v korist malopomembnih tujih avtorjev. Značilen je tudi izbor domačih ustvarjalcev za poglavje Sodobna književnost in pripadajoče Pojasnilo, iz česar je razvidno, da se učni načrt izogiba prikazu raznovrstnosti današnje slovenske književnosti. Ne upošteva niti Tomaža Šalamuna (najbrž ga hrani za 4. letnik!), čeprav bi bila kaka njegova pesem (morda Maline so Il) gotovo blizu večini današnjih srednješolcev. Vedeti je namreč treba, da ti niso več takšni, kot so bili v njihovi starosti sestavljalci učnega načrta. Današnja generacija sprejema sodobno nekonfeksijsko pop glasbo (Marko Brecelj, Jani Kovačič, Pankrti) in njena besedila, ki so daleč od sentimentalne povojne slovenske lirike, ki jim jo ponuja učni načrt, misleč, da česa drugega niso sposobni dojeti. Kakšna zmota!

Pojasnilo k poglavju Sodobna knjiga in besedna kultura na Slovenskem (47) zahteva tudi »obravnava(o) in vrednot(enje) knjižn(ih) novosti, iz-

virn(ih) in prevodn(ih).« Kako bo to uspevalo, ko pa učenec ne bo seznanjen – po zaslugi predhodnega učnega načrta – niti z besedili, ki pomenijo pogloblitve prelome v evropski in slovenski književnosti, niti ne bo poznal literarnoteoretičnih pojmov, s katerimi bi se lahko lotil analize novih literarnih del. Zakaj je potrebno učenca seznanjati s Smoletovim Popotovanjem v Koromandijo, ko bi si že v drugem letniku lažje zapomnil Antigono in njen spor z oblastjo? Le zakaj hrani sestavljalec Antigono za četrti letnik, ko bi jo bilo mogoče tedaj obravnavati le bolj poglobljeno ali pa preiti h Krstu pri Savici istega dramatika, ki je bolj pomembno besedilo kot Popotovanje v Koromandijo. Izbor besedil priča, da je učni načrt narejen po preveč naivni ali celo infantilni podobi današnjega učenca; ta je sposoben razumeti več, kot si zamišlja sestavljalec; samo zadeve mu je treba primerno posredovati. Sestavljalec pa mu vsiljuje pretirano izravnano podobo sodobne slovenske književnosti, namesto da bi mu podal diferencirano s pomočjo najbolj izrazitih besedil (brez pretiranih podrobnosti), ki bi si jih učenec lažje zapomnil.

Pomanjkljivosti učnega načrta za prvi dve leti usmerjenega izobraževanja se kažejo v pretiranjem historiografiziranju in sociologiziranju, ki je dobilo tolikšen obseg, da je razvrednotilo književnost v privesek pouka zgodovine. Posledica tega je dejstvo, da učni načrt ne posveča dovolj pozornosti literarnoteoretičnim pojmom, ki so edino sredstvo, s katerim lahko učenec začenja strokovno preučevati literarna dela. Sedanji učni načrt tega ne omogoča, ker ne upošteva dognanj literarne vede.

II

Načrt za pouk književnosti v tretjem in četrtem letniku srednje usmerjene šole še ni sprejet, toda pojavil se je Faturjev referat s predlogi zanj. V njem izrazi avtor med drugim bojazen, da bo najbrž ostal pouk v prvih dveh letnikih – po že sprejetem učnem načrtu – »na informativni ravni« (69), ker ne bo časa za kaj višjega. Potem pa očita, da »so bili (so) dosedanja učni načrti v bistvu evrocenstistični in neskladni z našim odpiranjem v svet, še posebej v tretji svet« (69). Pri tem pozablja, zakaj je (bilo) temu tako. Evropska književnost je namreč neprimerno bolj vplivala na slovensko kot npr. afriška. Res je, da se odpiramo v tretji svet, toda moramo se zavedati, da doslej še ni prišlo do tesnejših stikov med slovensko in tretjesvetovno književnostjo. Ko se bo to zgodilo, bo kak sestavljalec prav gotovo spremenil učni načrt v korist teh stikov. Zdaj pa ni nobene podlage, da bi tratili čas za seznanjanje s tujimi književnostmi (o njih nimamo niti dovolj strokovnih

del), ki so same po sebi zanimive, vendar nimamo dovolj ur niti za to, da bi dijaka seznanili s celotno slovensko književnostjo. Saj ga učitelj ne bo mogel niti smel (po veljavnem učnem načrtu za prvi dve leti) seznaniti z vsemi najpomembnejšimi Prešernovimi deli (npr. s Soneti nesreče). Doslej ni še nihče sporočil, da bi kak tretjesvetni učni načrt (saj ni nujno, da bi bil tudi ta »usmerjen«) vključeval književnost dvomilijonskega naroda v vzhodnih Alpah.

Po ekskurzu k »dosežk(om) osnovn(e) šol(e)« se avtor povrne k novemu srednješolskemu načrtu za prvi dve leti in k nastajajočemu učbeniku. Pove, da bodo v njem predstavljena literarna dela »kot svojevrstne estetske tvorbe« z »razlag(o)« »temelj(nih) literarnoteoretsk(ih) pojmov« (70). Koliko bo ta sprejemljiva obljuba uresničena, se bo mogoče prepričati, ko bo učbenik zagledal beli dan. Že zdaj je zanimiva napoved, da učbenik »skuša oblikovati pogled na književne tokove (...) tudi v dialektični izprepletenosti z najširšimi družbenoekonomskimi in političnimi tendencami« (70–71). Po izkušnjah, ki jih imamo z dosedanjim načinom obravnavanja književnosti v srednjih šolah, z večino literarno-zgodovinskih priročnikov in s sprejetim učnim načrtom za prvi dve leti usmerjenega izobraževanja, kjer poskušajo avtorji prav tako razplesti »dialektično izprepletenost«, se je bati, da se ne bo mogel izogniti tudi novi učbenik vulgarnemu sociologiziranju in historiografiziranju. V referatu namreč mrgoli napovedi za to, toda soustvarjalec učbenika si zaradi tega ne dela nobenih skrbi, ampak zaradi »dejstva(a), da so izbrana besedila (= učbeniška, op. M. D.) odbrana po estetskih kriterijih, zato pa sila mnogoplastna, mnogopomenska, zapletena in tako za mladostnika in njegovo življenjsko izkustvo zahtevna in včasih, pogosto prezahtevna.« (71) Medtem ko je temeljna ugotovitev sodobne literarne vede, da je vsako literarno besedilo po svoji naravi večpomensko in zato nikoli dokončno razločljivo, vzbuja to spoznanje v sooblikovalcu učbenika malo manj kot pretres. Zakaj neki? Prepričan sem, da je treba srednješolskega učenca s tem nazorno seznaniti (primerov je dovolj) in mu demokratsko povedati, da razlaga, ki mu jo posreduje učitelj, ni edinozveličavna, ker obstajajo še drugačne, in da se lahko sam dokoplje do lastne. Seveda bo to priznanje šok za diktatorskega učitelja, ki ne prenese, da bi lahko njegovi učenci razlagali neko besedilo drugače, kot ga on. Hkrati je to trenutek, v katerem lahko postane učenec subjekt učnega procesa, za kar se avtor zavzema. Vsako prikrivanje večpomenske narave literarnega besedila s poenostavljanjem »najširše družbenoekonomske in politične tendence«, povrh tega pa še v nedefinirani »dialektični izpreplete-

nosti«, je večja »bogatstvo(a) misel« (71), kot vsak poskus seznanjanja »poprečnega mladostnika« z »veličin(o) Prešernove pesmi« (71). Tudi avtor referata si predstavlja današnjega najstnika preveč pootročenega. Nedvomno pa je eno: čim večja malika bo učitelj koval iz Prešerna ali Cankarja, tem bolj zoprna bosta današnjim najstnikom.

Za tem preide avtor k svojim predlogom za »drugega(e) učn(e) načrt(e)« (71). Prvi predlog naj bi slonel na »možnost(i) dialektične sleditv(e) človekove leposlovne dejavnosti skozi zgodovino, možnost(i) uzaveščanja razvojnih procesov občega razvoja človeške družbe.« (71) Ko dojamemo smisel teh besed, se izkaže, da se njihov avtor zavzema, naj bi postal pouk književnosti pouk zgodovine ali sociologije. Sicer omenja tudi literarni vidik, vendar ga v isti sapi pravzaprav odpravlja: »Vsekakor bi bila v ospredju književna dela sama. Iz njih bi bilo treba izluščiti odseve leposlovne preteklosti in refleksije dobe, kakor tudi sevanje leposlovne umetnosti v čas in prostor.« (71) Očitno pomenita »refleksija dobe« in »sevanje (...) v čas in prostor«, da ostaja literarno delo predvsem dokument sočasnih zunajliterarnih dogodkov. Torej uprizorjajo gledališča Shakespearovega Hamleta zato, da bi se gledalci poučili o srednjeveških fevdalnih razmerah na danskem kraljevem dvoru; Cankarjeve Hlapce pa zato, da bi še pozni rodovi lahko videli, kako klavirno se je obnašalo učiteljstvo v deželi Kranjski ob volitvah leta 1907! – Zaman pričakujemo vsaj splošnih navodil, kako naj bi učitelj obravnaval npr. lirska besedila in kako naj bi jih »na koncu strnil v sistem literarnih tokov«, če se bo moral poprej ukvarjati predvsem z »refleksijo dobe«. Toda še preden avtor izdela svoj predlog do konca, preide k novemu.

Obravnava slovenske književnosti naj bi se osredotočala »okoli treh, štirih jeder: Prešeren, Cankar in moderna; Kosovel in njegov čas, socialni realizem s književnostjo NOB, vključujoč tematiko narodnoosvobodilne vojne in revolucije v povojnem ustvarjanju« (71). V tem predlogu ni težko prepoznati nekoliko spremenjenega sistema literarnih »generalov«: tako imenovani velikani slovenske književnosti naj bi bili obravnavani monografsko, preostali ustvarjalci pa bi bili bolj ali manj neznani ali prezrti »vojaki«, katerih delež bi bil v literarnem razvoju še manjši, kot je bil dejansko. Razen tega je v tem predlogu opazno romantično pojmovanje nacionalne književnosti kot glorifikacija nadnaravno talentiranih posameznikov, v katerih se je utelesil genialni duh. Odločilnost literarnih tokov naj bi bila ob njih nepomembna zadeva. Menim, da bi uresničitev tega predloga učencu samo zamegljevala

literarni razvoj, ker bi bila v njem redukcija književnosti prevelika. Kako naj bi se pri tem predlaganem, izrazil individualističnem sistemu »uspešneje sooblikoval(1) marksističn(i) pogled na književna dogajanja« (71), ni jasno. Znano je, da poudarja marksizem odločilnost množic v zgodovinskem dogajanju, ne pa posameznikov. Sploh pa ne obstaja en sam »marksistični pogled« na književnost, ampak »pogled« Plehanova, Mehringa, Lukácsa, Goldmanna in še koga. Vedeti je treba, da je bil oklican za »marksističnega« tudi tisti, ki ga je razširjal Ždanov; njegovo »blagodejnost« je čutila posebno do 1. 1948 tudi slovenska književnost. Zaradi te raznoličnosti bi bilo potrebno precizirati pojmovanje »marksističnega pogleda«, kajti v takšni obliki, kot je sedaj omenjen, ne pove ničesar.

Kako naj bi izgledalo poučevanje književnosti po predlogu »generali – vojaki«, se je mogoče prepričati iz avtorjevega primera, ki zajema Kosovela. Ob tem pesniku avtor priporoča, naj bi učitelj posvetil pozornost vprašanjem, ki so za srednješolski pouk nepomembna: npr. razmerju Kosovel–Cankar; problematično je tudi pretirano poudarjanje Kosovelove socialne poezije (Rdeči atom), ki se ne more kosati z njegovimi ekspresionističnimi in konstruktivističnimi pesmimi. Če bi že sprejeli način priključevanja vprašanj z različnih stopenj literarnega razvoja k enemu samemu ustvarjalcu, potem bi bilo treba pri Kosovelu opozoriti na sočasno evropsko liriko (dadaizem, vsekakor pa na nadrealizem) in na slovensko avantgardo po 1. 1966 (skupina OHO–Katalog, vizualna poezija itd.). Ne, predlagalec raje priporoča obravnavo Kosovelovega prodiranja v svet, kot da bi imel učitelj na voljo neomejeno število učnih ur (ob nekom si je pač treba lajšati komplekse neodmevnosti slovenske književnosti!). Kdo bo naredil po tem predlogu učbenik, ko nimamo niti učbenika, ki bi zadovoljivo prikazal literarne tokove in njihova najbolj značilna besedila, ki bi bila literarnoteoretično razčlenjena, seveda primerno srednješolski ravni, se ne ve. Kako bi bilo mogoče z uresničitvijo tega predloga »preseči zacementirani evrocenzurizem«, tudi ni jasno. Če natančno premislimo, kaj prinaša predlog »generali – vojaki«, potem je treba povedati, da paberkovanje v različne smeri (sociologiziranje, poenostavljene primerjave med osebnostmi različnih literarnih tokov, za srednjo šolo nepomembne kulturne malenkosti), predvsem pa redukcije celotnih literarnih tokov zato, da bi kar najbolj zasijal genialni duh posameznikov.

Četrti predlog je pravzaprav različica prejšnjega: namesto posameznikov, naj bi izpostavili književnost 20. stoletja. Pouk književnosti naj bi

se začel z »moderno« (doklej bodo nekateri uporabljali to neustrezno poimenovanje?), da bi tako prisilili učitelje, da bi se lotili tudi sodobne književnosti. Kako bi jo poučevali, predlagalec ne pove; zadovolji se le z omembo Baudelaira in Dostojevskega kot začetnikoma moderne lirike in romana, o vsem drugem pa molči. O tem, da bi bila književnost pred novo romantiko zreducirana, ni mogoče dvomiti.

Po naslednjem predlogu naj bi poučevali književnost kot razvoj posameznih žanrov: »npr. pojav in razvoj balade« ali pa romana (72). Predlagalec se ne zaveda, da bi bil takšen način uspešen samo takrat, ko bi učenec že dobro poznal celoten literarni razvoj, kajti drugače ne bo zmožgel povzeti iz razvoja žanrov posameznih literarnih tokov, ki so vendarle odločilno vplivali na njihovo pojavljanje (npr. simbolizem je omogočal razcvet lirike, ne pa romana). Predlagalec sam ugotavlja na začetku svojega referata, da bo ostal pouk prvih dveh let informativen, torej si bo pridobil učenec premalo znanja, da bi bil lahko deležen pouka po tem predlogu.

Najbolj sporna pa je predlagalčeva »šesta možnost« (72). Pouk naj bi potekal »na dveh vzporednih ravneh. Ena raven bi bila zgodovinska, kjer bi leposlovje obravnavali kot dokument časa, dobe, vzporedno in interdisciplinarno z zgodovinarji (...). Vzporedno pa bi tekkel kurz, ki bi ga imenoval interpretacijski (...).« (72–73) S tem predlogom je avtor razkril razklanost svojega pojmovanja književnosti: ta je zanj najprej odsev zunajliterarnih dogodkov, zato jo je treba podrediti pouku zgodovine; šele potem bi si jo lahko ogledali drugače. Predlog sicer vsebuje tudi modno sklicevanje na interdisciplinarnost; toda ta pomeni tokrat skoraj uničenje raziskovalnega predmeta neke stroke v korist druge, ki doslej ni bistveno pripomogla k njegovemu pojasnjevanju.

Vsi predlogi so strokovno nesprejemljivi, ker ne upoštevajo dosežkov sodobne literarne vede, temveč se v resnici zavzemajo – kljub sklicevanju na estetski vidik književnosti – za razvrednotenje pouka le-te v vulgarno historiografiziranje in sociologiziranje.

III

Medtem je prišel v javno razpravo nepodpisan predlog Učnega načrta za tretji in četrti letnik srednje usmerjene šole. V prvem poglavju Vzgojno-izobraževalni smotri beremo, naj bi dijak »odkriva(l) osebne in družbene vrednote v književni umetnosti (...); se vzgaja(l) za kritično sprejemanje besedne umetnosti; se usposobi(l) za vzpostavljane sproščenega, ustvarjalnega in

kritičnega stika z besedno umetnino« (s. l). Lepo in prav! Toda nikjer ni zapisano, da se bo seznanil s strokovnimi ugotovitvami literarne vede; vztrajanje samo pri naštetih smotrih pomeni, da pojmuje učni načrt književnost le kot vzgojni pripomoček. Zanimivo pa je, da je naveden v odstavkih, ki se nanašajo na jezikovni pouk, tale smoter: dijak »spozna (...) tudi temelje sodobne teorije jezika« (1). V drugem poglavju Vzgojno-izobraževalna vsebina sta značilna še dva podnaslova: »1. Spoznavanje jezika« (1) in »3. Književna vzgoja« (4; oboje podčrtal M. D.). Tudi nadaljnja primerjava predloga učnega načrta za jezik s tistim za književnost pokaže, da je prvi – tako kot že v načrtu za prvi dve leti – na visoki strokovni ravni, ker upošteva sodobno jezikoslovje. Tega pa ni mogoče trditi za načrt o književnosti, saj v njem zaman iščemo kakšno omembo temeljnih dognanj literarne zgodovine o posameznih literarnih tokovih in tudi česa iz literarne teorije. Sestavljalec načrta pravi v Pojasnilu, ki naj bi veljalo za tretji letnik:

»Vsebine književne vzgoje so oblikovane v motivnih krogih, ki pomenijo poskus zgostitve književnih tokov okoli sedmih jeder. Ta upoštevajo družbene, filozofske in estetske sorodnosti književnih besedil. Na ta način učenec vsaj v osnovi dobi celovit pogled na najbolj tipične književne pojave, ustvarjalce in književna besedila dvajsetega stoletja v okviru slovenske, jugoslovanske in evropske književnosti. Starejša besedila so prisotna samo tedaj, kadar pomenijo iztočnico za sodobno književno snovanje.« (5)

Iz citata je opazno, da pojmuje sestavljalec književnost kot goli odsev sodasnega zunajliterarnega dogajanja (kar je značilno tudi za učni načrt prvih dveh letnikov), zato reducira celoten Cankarjev opus na dva dramatska odlomka. Names-to da bi poudaril nadčasoven pomen Cankarjeve dramatike in njegovih najbolj značilnih pripovednih del, raje osiromaši njegovo dramatiko tako, da naredi iz nje poročilo o takratnih družbenih razmerah, kot da ne bo tega izvedel že pri pouku zgodovine. Zakaj potem slovenska gledališča kar naprej uprizarjajo Cankarjeve drame, saj smo si v sezoni 1980/81 lahko ogledali celo dve postavitvi Hlapcev? Prav gotovo ne zato, da bi hodili gledat nekdanjo »liberalno in klerikalno družbo«, ampak da bi videli, kaj je v njih še danes aktualno. Presvetli Anton Mahnič in drugi klerikalci so si prizadevali, da bi bila književnost vzgojno sredstvo v varstvu Cerkve, zdaj pa smo priče prizadevanju, da bi bila književnost vzgojno sredstvo in privesek pouka zgodovine v varstvu nepremišljenih učnih načrtov usmerjene šole. Resnično, zgodovinski napredek naše šole, vreden Cankarjevega satiričnega peresa.

Sodeč po naslovu prvega »jedra« naj bi tovrstna »književna vzgoja« predstavila učencem Cankarja samo kot bojevnik proti liberalcem in klerikalcem. Toda ta »vzgoja« se bo nepričakovano zapletla, če se bo oglasil kak bolj razgledan učenec, ki bo povprašal učitelja, kaj se je dogajalo s Cankarjem v sarajevski škofijski palači, kako naj si razlaga geslo v Podobah iz sanj »Mati – Domočina – Bog«, predvsem pa dejstvo, da je Cankar sprejel pred smrtjo zakramente katoliške Cerkve, ki mu jih je podelil g. župnik Finžgar. Kakšna blamaža za učitelja!

Zastavlja se tudi vprašanje, zakaj ni sestavljalec uvrstil v predlog učnega načrta drame Lepa Vida, ki je vendarle značilen primer slovenske simbolistične dramatike. Merilo je jasno: učenec sme spoznati le socialno književnost; tisto, ki vsebuje drugačne motiviko, pa je treba omejiti ali pa povsem izločiti. Kakšna diskriminacija! Kakšno prikrivanje literarnega razvoja! Opravka imamo z enostranskostjo, kakršne ni bilo niti v starem učnem načrtu. Namesto da bi pomenil novi učni načrt napredek, pomeni občutno nazadovanje. Značilnosti prvega »jedra« se pojavljajo tudi v večini preostalih, ki jih zaradi pomanjkanja prostora ne bom natančno pretresal, zadostujejo naj samo nekateri njihovi naslovi:

– »Tragedija evropskega človeka ob grozljivi izkušnji prve svetovne vojne; konfrontacija humanizma z destruktivnimi silami kapitalistične družbe« (4);

– »Socialna, moralna in psihološka stvarnost slovenskega kmeta v tridesetih letih dvajsetega stoletja; kolektivni roman; vzporednica z jugoslovanskim prostorom« (5);

– »Moderna subjektivizacija elementov ljudske poezije; mitski motivi; trganje navezanosti na vas in zemljo; sodobni osamljeni (odtujeni intelektualci« (5).

Ob tako sestavljenem učnem načrtu se ni mogoče ubraniti vtisa o njegovi sorodnosti z literarnozgodovinskimi prikazi o slovenski književnosti, ki izhajajo na Vzhodu. V njih je celotno bogastvo različnih smeri, ki jih premore naša književnost, zoženo na eno samo: na social(istič)ni realizem in na besedila, ki naj bi dišala po njem – s poudarkom, da se ta smer vedno bolj krepi. Glede na izkušnjo iz leta 1948 je odveč razlaga, iz kakšnega enostranskega pojmovanja nastajajo ti tuji prikazi naše književnosti. Zato ni treba, da še sami zanikujemo širino slovenske književnosti.

V Pojasnilu k navedenim »jedrom« spet pogrešamo opozoril in navdil o pouku posameznih li-

terarnih smeri in literarnoteoretičnih pojmi. Ob Cankarju ni niti enkrat omenjen simbolizem, opuščeno je celotno njegovo pripovedništvo. Mrgoli pa izjav o »korelacij(i)« književnosti »z zgodovino« in »z likovno in glasbeno vzgojo« (6), ne da bi bila ta bolj natančno pojasnjena. Tako kot je pojem uporabljen, obljublja samo izroditev v improvizirane primerjave in osredotočenje na zunajliterarne zadeve. Pojasnilo vzbuja občutek, da je pri pouku književnosti dovoljeno vse, samo dosledna literarna analiza komaj kdaj. Najbolj zanimiv primer pa je vsekakor omenjanje Krleže v »jedru«, katerega naslov obsega »marksistično pojmovanje lepote v umetnosti« (4), in uvrstitev istega avtorja v »marksistično idejno ozadje« (6) predvojne »socialne drame in poezije« (6). Kako se časi spreminjajo! Zdaj si je Krleža prislužil sprejem med marksiste, pred vojno pa so ga nekateri izmed njih zavračali, o čemer se lahko vsakdo prepriča iz knjige Stanka Lasića Sukob na književnoj ljevici 1928–1952 (Zagreb 1970). Če hočemo biti objektivni potem moramo spregovoriti tudi o tem sporu, saj je z njim povezano vprašanje socialističnega realizma. Spregovoriti bi morali tudi o tem, da edino zveličavna marksistična estetika (še) ne obstaja, ne pa vtepati učencu v glavo »marksistično pojmovanje lepote v umetnosti«, saj gre le za – če ostanemo pri imenih, omenjenih v Pojasnilu – Krleževe in Brnčičeve nazore, ki niso istovetni z nazori drugih marksistov (Lukács, Garaudy itd.). Predlog učnega načrta se očitno nagne na tem mestu h katekizemskemu posredovanju večnih resnic, čeprav dejstva pričajo, da te ne obstajajo. V Pojasnilu ni najti utemeljitve, zakaj bi morali učenci spoznati Tihi Don Šolohova, ko gre v bistvu le za obnovitev romanopisnega modela iz 19. st. Ta se ne more kosati v evropskem merilu z novostmi, kot so Proustovo Iskanje izgubljenega časa, Joyceov Ulikse in Kafkov Proces. Predlog učnega načrta te znamenite trojke svetovnega romanopisja 20. st. ne omenja, čeprav je ne spregleda noben splošen literarnozgodovinski pregled evropske književnosti našega stoletja. Naši učenci pa se bodo – kot si domišlja sestavljalec predloga – lahko brez njihovega poznavanja lotili književnosti, »ki nastaja sproti« (13). Kam bodo postavili streho, ko ne bodo imeli niti hišnih temeljev?

Po apoteози socialne književnosti v 3. letniku pričakujemo, da bodo v zadnjem 4. letniku predstavljeni literarni tokovi, ki ne poudarjajo socialnih motivov, da bo učenec dobil kolikor toliko objektivno podobo slovenske književnosti. To pa se ni zgodilo. Enostranska, okrnjena predstavitev Prešerna (brez Sonetov nesrečel), ki jo predpisuje sprejeti učni načrt za prva dva letnika ni z ničimer dopolnjena, prav tako ne Cankar iz 3. letnika. »Književna vzgoja« se začneja v 4. letni-

ku s »(p)omembnimi dosežki slovenske, jugoslovanske in evropske ljubezenske lirike med obema vojnama« (9). Sestavljalec določi izmed Slovencev samo Gradnika, Boža Voduška in Antona Vodnika pa v Pojasnilu le priporoča za obravnavo, kar pomeni, da bosta v praksi oba izpuščena, ker ne bo dovolj časa. Tolažimo se lahko z mislijo, da ju obravnavajo v srednjih šolah tujih narodov, ko mi tako širokosrčno upoštevamo v naši usmerjeni šoli njihove tretjerazredne pisce. Tudi v 4. letniku so vsa »jedra« poimenovana opisno, pri čemer včasih omenjajo kakšen literarni tok, največkrat pa ne. Spet je deležna največje pozornosti socialna književnost; ta je poudarjena tudi takrat, ko terjajo besedila drugačno obravnavo. Npr. v četrtem »jedru«, ki se imenuje »Spopad zavesti nacionalne svobode in samobitnosti s fašistično, imperialistično zatiralsko ideologijo« (9), je omenjena Kosmačeva Balada o trobenti in oblaku, ob kateri bi moral učitelj razložiti dijaku tehniko asociativnega psihološkega romana, toda Pojasnilo o tem molči. Hemingwayev roman Komu zvonil je dobil milost v sestavljalčevih očeh, ker vsebuje motiviko iz španske državljanske vojne, kljub temu da ni pisateljevo najboljšo delo niti ne pomeni kaj izjemnega v svetovnem merilu. Vedeti bi bilo treba, da pomembnost nekega realnega, zunajliterarnega dogodka ni v premem sorazmerju s pomembnostjo njegove literarne upodobitve! Izbor Mojstra in Margarete Bulgakova je upravičen, toda kako naj bi ta roman razložil o okviru »jedra« »Spopad zavesti nacionalne svobode in samobitnosti s fašistično, imperialistično zatiralsko ideologijo« (9–10) ve najbrž samo sestavljalec predloga. V naslednjem »jedru« »Sodobne različice klasičnih mitov v dramatik« končno najdemo Smoletovo Antigono, ki bi morala biti uvrščena že v 2. letnik. Predzadnje »jedro« »Novejša oseboizpovedna lirika« (1), ki bi sodila v 3. letnik, zajema namreč Koviča in Zajca, katerih lirika pomeni predstopnji ki tisti, ki jo piše skupina, sestavljajoča zadnje »jedro« 3. letnika (Šalamun, Makarovičeva itd.). Zadnje, sedmo »jedro« 4. letnika se imenuje »Sodobni psihološki roman in novela«; upravičeno se začne z Dostojevskim, potem pa manjkajo Proust, Joyce in Kafka; njihove opustitve ni mogoče utemeljiti niti s pomanjkanjem časa – tega je očitno dovolj za tretjerazredne evropske literate. Izmed novejših slovenskih ustvarjalcev pa manjkata pripovednik Rudi Šeligo in dramatik Dušan Jovanović.

Za vse tri stopnje novega učnega načrta za pouk književnosti (že sprejetega, veljavnega za prvi dve leti; za Faturjeve predloge za naslednji dve leti in za predlog, nanašajoč se na isti dve leti) je mogoče po tem pregledovanju reči, da so strokovno oporečni.

Menim, da pouk književnosti ne sme postati nadomestek pouka zgodovine (saj ni nikjer povedano, da bi bil ta učni predmet odpravljen) niti njegov pastorek, ker se zgodovinispe razločuje od literarne vede. Znanje, ki ga bo učenec potreboval za razumevanje zgodovinskega vidika književnosti, mora dobiti pri pouku zgodovine. Matematične operacije, ki jih učenec uporablja pri fizikalnem pouku, spozna pri matematičnem pouku in ne obratno! – Učni načrt za pouk književnosti bi moral izhajati iz razločka med neumetnostnim in umetnostnim besedilom, pri čemer bi moral poudariti odločilnost umetnostnega oblikovanja s tem, da bi seznanil učenca s poglavitnimi literarnoteoretičnimi pojmi (npr. literarni subjekt, pripovedna perspektiva). Ti bi morali biti navedeni v učnem načrtu, sicer se bo pouk najbrž izrodil v vulgarno historiziranje ali pa v sentimentalno obnavljanje zgodbe s publicami o »sočnem« jeziku in »klenih« besedah. Potrebno bi bilo tudi poudariti, da prav različni oblikovalni načrti ustvarjajo ubesedeni, fiktivni svet umetnostnega besedila, ki ga ni mogoče poistovetiti z zunajliterarnim niti takrat, ko se zdi, da je besedilo najbolj neposreden »odsev« le-tega. Učenca bi bilo treba seznaniti z večpomenskostjo literarnih besedil, te pa naj spoznava v zaporedju literarnih smeri. Izbor besedil naj bo ostro diferenciran (upoštevaj naj najbolj pomembne tuje pisatelje), da bo lažje doumel njihove značilnosti. Časovno zaporedje literarnih smeri naj bo ohranjeno tudi v tretjem in četrtem letniku šole, ker si bo učenec tako lažje zapomnil književni razvoj. Znanje o besedilih, ki si ga je pridobil v prvih dveh letnikih, naj učenec sam ponovi, najpomembnejša besedila pa naj bi bila deležna poglobitve (npr. Sonetje nesreče, Krst pri Savici, Hlapci). O tem, do kod naj bi segla ter o številu in obsegu literarnoteoretičnih pojmov, s katerimi mora učitelj seznaniti učenca, bi bilo treba razpravljati posebej, ne pa v tem članku, katerega namen je osvetliti tri faze novega učnega načrta.

Marjan Dolgan
SAZU v Ljubljani

O delu za slovenski zgodovinski slovar na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti

V začetku junija 1980 je bilo končano popolno izpisovanje občnih imen in deloma tudi lastnih imen najboljšežnejšega in enega najpomembnejših besedil slovenskih protestantov 16. stoletja, poznanega pod imenom Dalmatinova Biblija iz leta 1584. To je razmeroma velik uspeh, zato bo verjetno prav, da nekoliko nadrobneje spregovorimo o delih za zgodovinski slovar slovenskega jezika, ki zdaj tečejo na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Pomanjkanje zgodovinskega slovarja slovenskega jezika je že dolgo zelo občutno v našem kulturnem življenju, zlasti ga občutijo raziskovalci zgodovine vseh področij življenja in šolstvo.

Da bi sčasoma to pomanjkanje odpravila, je na pobudo precejšnjega števila strokovnjakov, ki so jo dali na posvetovanju na Filozofski fakulteti v Ljubljani 20. 11. 1973, in upošteva dela, ki so takrat že tekla, Slovenska akademija znanosti in umetnosti leta 1975 izoblikovala posebno delovno skupino, ki naj bi skrbela za nepretrgano, pospešeno in organizirano delo za zgodovinske slovarje. Imenuje se Komisija za historične slovarje slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik.

V tej enoti deluje posebna osemčlanska komisija, ki delo usmerja in vodi, več drugih zunanjih sodelavcev, zlasti izpisovalcev, alfabettorjev, izdelovalcev matric, in trenutno trije redni sodelavci.

Komisija, ki delo usmerja in vodi, je sestavljena iz strokovnjakov s Filozofske fakultete in SAZU, to je tako, da lahko pri svojem delu upošteva čim širše znanstvene interese in pobude; vodi jo akademik France Bezljaj.

Končna naloga skupine je izdelava celotnega zgodovinskega slovarja slovenskega jezika. Ker pa je pot do enotnega in popolnega zgodovinskega slovarja še dolga, se je Komisija odločila, da bo delo razdelila na več kosov, in sicer bo kot posebne enote izdelala slovarje posameznih obdobj.

Ta odločitev najbolj ustreza sedanjim razmeram. Oprta je na tale dejstva: Za celotni slovar je treba zbrati veliko gradiva in napraviti veliko raziskovalnih, analitičnih del, delovna skupina je pa še majhna. Vse gradivo bo treba slovarsko obdelati. Če bi čakali na celoto, bi prve raziskave ležale dolgo neuporabljane. Pri analizah besedja posameznih obdobj bomo pa lahko šli globlje. Gradivo bo lahko bolj sistemsko obdelano, ker bodo natančneje nakazani odnosi med besedami v istem času. Slovarji bodo bolj izčrpní; lahko bodo dokaj popolni, ker gradivo za posamezna obdobja ni tako obsežno, da ga ne bi bilo mogoče v celoti obvladati.

Sedaj sta v pripravi dve taki posebni enoti, in sicer slovar jezika naših protestantov (16. stoletje) in slovar starega prekmurskega knjižnega jezika (18. in 19. stoletje). Trenutno so v polnem teku zbiranje gradiva in druge priprave.

1

Trubar je povzdignil slovenščino v knjižni jezik in jo s svojimi sodelavci izpričal v tako veliki iz-

razni moči, da jo danes lahko samo občudujemo. Pomen knjižnega dela naših protestantov je za nadaljnji razvoj našega naroda izredno pomemben. Čeprav je ta literatura skoraj povsem verska, je vseeno tudi izraz drugih področij, hotenj in vprašanj našega človeka tistega časa. Zato vsekakor zasluži našo prvo skrb.

Slovar slovenskih protestantov naj bi bil zelo popoln. Pri zbiranju gradiva se to kaže tako, da moramo izčrpati vse njihove tiske v slovenskem jeziku, ki so na razpolago; teh pa je 52, če ne upoštevamo izgubljenih tiskov in če prištejemo tudi Megiserjev Thesaurus Polyglottus, ki je izšel leta 1603, torej že v 17. stoletju (po bibliografiji B. Berčiča iz 1968). Odprto je za zdaj vprašanje, kako naj se ta slovar vede do drugih zapisov v slovenščini v 16. stoletju. Če bo to slovar 16. stoletja, jih bo treba upoštevati, če pa bo slovar protestantov, bo to že drugače.

Večina knjig, ki so jih izdali naši protestantje, bo izpisana popolno. Popolni izpis je edino zanesljiv za izčrpní slovar, čeprav je drag in težko izvedljiv pa tudi listkovnega gradiva da veliko. Besečila, ki so znana v več priredbah istega avtorja, kaže izpisati tako, da bo ena priredba izpisana popolno, druge pa primerjalno, to pomeni, da bo iz njih izpisano vse, kar je drugače. Ni pomembno vprašanje, katera priredba naj bo izpisana popolno, prva ali druga. Verjetno se bo tu treba še naprej odločati po več načelih. Istih besedil v priredbah različnih avtorjev pa ne bi bilo dovolj izpisati samo primerjalno, saj je med njimi preveč razlik.

Izpisovanje, ki sistematično teče od leta 1975, je torej zamišljeno zelo obsežno. Do sedaj so izpisana tale dela: najprej dela, ki so že tudi abecedno urejena; to so Trubarjeve knjige: Catechismus (1550), Abecedarium (1550, 1555, 1566), Ta slovenski kolendar 1557, Cerkovna ordninga (1564), Ena duhovska peissen (1567), Ta prvi psalm (1579), Kreljeva Otrozhia biblia (1566); Dalmatinova Biblia iz 1584 je že izpisana, ni pa še v celoti alfabeterana; in še dela, ki se sedaj izpisujejo: Trubarjevi Articuli oli deili (1562) in Catechismus z dvema izlagama (1575), Kreljeva Postilla slovenska (1567) in Trostov prevod Andreaevega govora Ena lepa inu pridna prediga (1588).

Izpisana sta, in sicer obrnjeno (tako, da so slovenski ekvivalenti v iztočnici) Megiserjeva slovarja Dictionarium quatuor linguarum (1592) in Thesaurus Polyglottus (1603). Nadalje so izpisane slovenske besede iz Bohoričeve slovnice Arcticae horulae iz leta 1584. Ti trije izpisi so dostopni tudi v tiskani obliki (navajam samo prireditelja in kraj ter letnico izida: A. Läg Reid. Wies-

baden 1967; J. Stabej, Ljubljana 1977; J. Stabej, München 1971). Po površni oceni lahko trdimo, da imamo izpisanega približno eno tretjino gradiva iz protestantov, če upoštevamo, da bomo nekatera dela izpisali primerjalno, kar bo dalo manj listkov.

Izpisovanje, ki ga je opravila Komisija, je dalo že nad 1.200.000 listkov; od tega samo Biblija okrog 950.000 listkov. Ob začetku dela najbolj optimistični napovedovalci niso načrtovali kaj takega. Imeli smo srečo, da smo dobili zveste in vztrajne izpisovalke. Poleg tega pa smo uporabili razmerno zelo moderen način izpisovanja z listki, izdelanimi na kseroks. Ta metoda je uporabna zlasti zato, ker se z njo izognemo napakam in počasnosti pri pretipkavanju ali ročnem pisanju. Razvijanje modernejšega izpisovanja z elektronskim računalnikom do sedaj kljub vzpodbudnim predvidevanjem še ni dalo uspešnega rezultata. Vseeno je izpisovanje dokaj težka in zamudna stvar, ker je takratni jezik le precej drugačen kot današnji.

Pri izpisovanju je treba zagotoviti, da bo zbrano gradivo čim boljše, da ga bodo lahko uporabljali razni delavci. Vemo namreč, da se pri množičnem popolnem izpisovanju kaj lahko vrine kaka napaka, bodi da se človek pri rešitvi narobe odloči, bodi da kako obliko pripiše napačni izhodiščni obliki, bodi da kako stvar pozabi izpisati ali da pozabi kako izpisovalno načelo. Da bi se takim napakam izognili, smo izpisovanje razdelili na dva dela, in sicer na *glosiranje* (izbiri izpisane besede, podčrtanje, določitev izhodiščne oblike in zapis te oblike kot geslo v zgornji levi kot listka) in na *pregled* (preverjanje celotnega izpisa ob tekstu in popraviljanje morebitnih napak). Torej vsak listek mora biti najmanj dvakrat preiščljen, predno pride v kartoteko in je na razpolago uporabnikom.

Pri popolnem izpisovanju izpišemo vsako besedo in ime vsakokrat, ko se pojavi. Večina besed ne dela težav. Veliko mest je pa takih, ki so zaradi najrazličnejših razlogov težka. Pri takih mestih se izpisovalci dlje zamudijo, uporabiti morajo vse svoje znanje o starem jeziku in izkušnje oziroma nasvete izkušenejših v izpisovanju, če hočemo priti do dobrih rešitev. Naštejmo nekaj težav in metodoloških postopkov.

Treba je paziti, da izpišemo ločeno vsako enoto, ki se je v 16. stoletju čutila kot samostojna glede na druge enote, čeprav je danes ni več ali pa je vključena v kako drugo enoto.

Pogosto se srečujemo z vprašanjem, ali gre pri kakih predložitnih zvezah za prislovne zveze ali

že za prislove, torej ali jih izpisujemo kot več enot ali kot eno.

Iz nekaterih oblik, zlasti ko gre za homonimne (enakozvočne) oblike, je težko vzpostaviti pravo izhodiščno obliko oziroma jo lahko vzpostavi samo tisti, ki stari jezik dobro pozna. Zatorej morajo biti izpisovalci jezikovno izobraženi, poleg tega pa morajo biti še dodatno usposobljeni za izpisovanje starega jezika. Pri ločevanju homonimov je treba zelo paziti tudi na sobesedilo.

Pri izpisovanju je treba upoštevati nekatere besedotvorne postopke, ki so bili v 16. stoletju drugačni kot danes, na primer kot enoto obravnavamo zveze tipa *goripostaviti* »ustanoviti«, ki so nastale po nemški predlogi in imajo enoten pomen, medtem ko obravnavamo iste sestavine v opisnih zvezah kot samostojne enote.

Jezik 16. stoletja ima v marsičem drugačno glasovno sestavo kot današnji. Kar je razvojno regularno in ima v 16. stoletju samo drugačno glasovno stopnjo, izpisujemo v obliki, kot jo ima knjižni jezik: nuč > noč, zlodi > zlodej. Kadar pa zasledimo v besedi neregularne glasovne pojave, jih izpisujemo v obliki, kakršna je v besedilu. Zlasti izpisujemo po dejanskem stanju v primerih, ko gre zaradi kake glasovne spremembe za samostojne besede; tega je največ med prislovi, npr. *viner*, *vini*, oba pomenita »vendar«.

Nejasne izraze izpisujemo zvesto po pojavnih oblikah.

Pri težjih mestih si je treba ogledati, kako so jih rešili dosedanja raziskovalci, če so jih že reševali, zlasti Oblak, Pleteršnik, Breznik, Ramovš, Rupel, Rigler, Bezljaj, Stabej in drugi.

Velikokrat je besedilo težko razumljivo; takrat se je treba ozirati na tujejezične predloge, zlasti pomembna opora je Luthrov prevod Biblije, pa tudi Vulgata (stari latinski prevod) je zelo pomembna. Velikokrat tudi te primerjave ne zadoščajo, zato se je treba zatekati še k drugim virom.

Zelo pomembna metoda za odpravljanje nejasnosti je primerjanje različnih priredb istih besedil med seboj. Tako uporablja Trubar v Catechismusu 1550 besedo *žuhati* »odirati«: Ne kradi *fhuhai* ne norri / Dobitag tiga deilla vuß ti *fgori* (str. 155); Klombner-Juričičeva redakcija te Trubarjeve pesmi pa ima besedo *uhrati*: Ne kradi ne *vhrai* ne norri, dobitak tiga deilla vus/s ti /gori (Ene duhovne peisni, 1563, 9).

Največkrat pride v poštev kombinacija več metod in šele če po več poteh pridemo do istega zaključka, lahko sklepamo, da smo rešili pravilno.

Hude težave so pri izpisovanju imen, ker je zaradi različnih grafik in različnih vplivov na izgovor oziroma različnih virov težko odkriti, kako so se izgovarjali nekateri črkovni znaki.

Za izpisovanje smo izdelali poseben pravilnik, ki ga je odobrila Komisija; med uporabo smo ga dopolnjevali, ker s Komisijo sproti rešujemo še nerešena vprašanja.

Zbrano gradivo se razvršča v kartoteko. Ta ne bi bila dobra, če ne bi bila pregledana in urejena po natančno določenih načelih. Za enotno reševanje posameznih enakšnih pojavov skrbijo zlasti pregledovalec, s tem da popravlja morebitne odstopne in da na značilne odstopne opozarja glosatorje. Ker je vsaka pojavitev besede izpisana praviloma samo po enkrat in samo v eni obliki, nastane vprašanje, kako opozoriti še na tiste njene lastnosti, ki z izpisom niso prišle do izraza, da za uporabnike kartoteke ne bi bile izgubljene. To vprašanje razrešujemo tako, da izpisovalci povezujejo med seboj posamezne sorodne ali kakorkoli podobne pojave s tako imenovanimi *vodilkami*, ki imajo takole obliko: deliti prim. vunkajdeliti, kar pomeni, da je beseda deliti tudi v sestavi pod geslom vunkajdeliti.

Da bi bilo lažje iskanje besed, ki se v starem jeziku pišejo drugače, imamo postopek, s katerim povežemo obliko iz besedila z ustrežno obliko iz izpisa. To naredimo s tako imenovanimi *kazalkami*; te imajo takole obliko: koker gl. kakor, kar pomeni, da je oblika koker v tekstu in da je izpisana kot kakor; torej vse gradivo dobimo pod kakor. Da delo olajšamo, imamo kartoteko kazalk in vodilk.

Pri nadaljnjem urejanju gradiva opremljamo homonime in manj jasne besede s pojasnili, ki kažejo na besedno vrsto, pomen ali področje rabe besede.

Ker je rednih sodelavcev premalo za tako obsežno izpisovanje, se zlasti pri glosiranju zatekamo k zunanjim sodelavcem. Zbiranje gradiva je treba čim preje opraviti, da bi lahko služilo analizam, zato je nekakšen servis z ozko začrtanimi nalogami. Ob posameznih vprašanjih se izpisovalci ne smejo predolgo zadrževati, zato glosiranje nima posebne privlačnosti. Izpisovalci za to delo ne dobivajo posebnega priznanja in tudi denarna nagrada za izpisovanje ni zavidljiva. Spričto vsega tega je požrtvovalnost in razumevanje, da je delo potrebno in koristno, eden zelo važnih motivov za to delo.

Poleg izpisovanja je pri zbiranju gradiva pomembno delo *alfabetiranje*, to je razporejanje gradiva po abecednem redu. Pri tem delu sode-

lujejo zlasti študentje; dobimo jih razmeroma težko, ker jih ne moremo dobro plačati. Zato moramo tudi pri njih računati na zavzetost za to delo ali na razumevanje njegove pomembnosti.

Pri urejanju gradiva se zatekamo tudi k tako imenovanim *alfabetarijem*, to je abecedno urejenim seznamom vseh besed, ki se v kakem delu uporabljajo. Zanje smo se odločili, da bo tako po združitvi vseh listkov razvidno, katere besede se v kaki (popolno izpisani) knjigi pojavljajo. Z urejevanjem kartotek in pripravo alfabetarijev se delavci deloma tudi že usposablajo za reševanje težjih vprašanj.

2

Drugi slovar, ki je v pripravi, je slovar stare knjižne prekmurščine. V Prekmurju so imeli v 18. stoletju svoj knjižni jezik. V njem je pisana predvsem verska literatura in šolske knjige, poleg tega pa tudi posvetna literatura in časopis (prim. Ivan Škafar, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919, SAZU, Ljubljana 1978). Stara prekmurščina je zanimiv jezikovni pojav, z veliko vneto posameznikov ustvarjen poskus, ki je kljub svoji začasni osamljenosti in samostojnosti ohranjal slovenstvo v tem delu slovenskega prostora in brez pretresov našel pot v skupni knjižni jezik in ga obogatil z nekaterimi svojimi prvinami.

Za slovar stare knjižne prekmurščine teče zbiranje gradiva, ki se je začelo 1977, h kraju. Pri izpisovanju ne gremo v tako širino kot pri piscih 16. stoletja. Za staro prekmurščino je težko dobiti izpisovalce, ker morajo poleg jezikoslovnega znanja obvladati še prekmursko narečje. Izpisujeta sicer dva izpisovalca, vendar je glavni izpisovalec, ki tudi daleč največ izpiše, upokojeni univerzitetni prof. dr. Vilko Novak, poleg tega pa tudi pregleduje izpise druge izpisovalke.

Po načrtu bomo izpisali 25 enot. Besedila je Komisiji predlagal dr. V. Novak. Velika večina jih je že izpisanih, nekaj jih je pa še v izpisovanju. Izpisana so (naslove navajam večinoma v skrajšani obliki): F. Temlin, Mali katechismus (1715), Abecedarium szlowenszko (1725), M. Sever, Réd zvelicsánsztva (1747), Š. Küzmič, Vöre krsztsánszke krátki návuk (1754), Š. Küzmič, Nouvi zákon (1771), M. Küzmič, Krátka summa velikoga katekizmusza (1780), M. Küzmič, Szlowenszki silabikár (1780), M. Küzmič, Kniga molitvena (1783), M. Bakoš, Nuovi Grádúval (1789), M. Küzmič, ABC kní'sicza na národni soul haszek (1790), M. Küzmič, Sztároga, i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa (1796), Š. Sijarto, Mrtvecsne peszmi (1796), Sztarisinsztvo, i zvcasinsztvo (1807), J. Košič, Zgodbe vogerszkoga králesztva (1848), Prijátel II (1876), I.

Agustič, Návuk vogrszkoga jezika (1876), I. Agustič, Prirodopis s kepami za národne šole (1878). Izpisujejo se še: M. Barla, Krszcsanszke nôve peszmene knige (1823), J. Košič, Krátki návuk vogrszkoga jezika (1833), J. Košič, Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov (1845), J. Kardoš, Krsztsanszke czerkevne peszmi (1848), A. Terplan, Knige 'zoltárszke (1848), J. Kardoš, Nôve knige cstenyá za vesznicki sôl drúgi zlôcs (1870) Prijátel I (1875) J. Bagary, Perve knige-čtenyá (1886), J. Košič, Starine, ČZN 1914.

Izdelavo tega slovarja smo sprejeli v načrt zaradi razlogov, ki smo jih omenili zgoraj, poleg tega pa tudi zaradi pristanka dr. V. Novaka, da se bo pri njem kar bo največ mogoče angažiral. Izpis smo prilagodili temu, da bo izpisovalec predvidoma tudi izdelovalec slovarja; na ta račun smo skržili izpisovanje. Ne moremo računati na hitro povečanje števila izdelovalcev tega slovarja. Nočemo pa zbirati gradiva samo za nedoločenega kasnejšega izdelovalca. Upoštevajoč vse to, smo ta izpis skržili tako, da smo popolno izpisali samo nekaj knjig: Temlin, MK (1715), AS (1725), Sever, RZ (1747), Š. Küzmič, VKKN (1754), druge knjige smo izpisali deloma popolno, deloma razredčeno, npr. Š. Küzmič, NZ (1771). Večina knjig pa je izpisana po načelu: 10 strani popolno, druge pa razredčeno. Razredčeno izpisovanje pomeni izpisovanje besed, ki prinašajo v gradivo kaj novega (po stilni, pomenski, oblikovni ali drugih straneh); besede izbira glavni izpisovalec po načelih, ki jih je potrdila Komisija.

3

Kako bo delo teklo naprej in kdaj bosta slovarja izdelana? To je zelo važno vprašanje, vendar je nanj težko natančno odgovoriti, ker je povezano z razvojem skupine, ta je pa odvisen tudi od zunanjih možnosti. Približno vemo, kaj bo treba še napraviti. Tukaj bomo spregovorili o nadaljnjih zbiralnih delih in o vzgajanju delavcev, medtem ko bomo o številnih drugih vprašanjih, zlasti o načelih, kako naj bo slovar izdelan, torej o vprašanjih, ki jih je še treba rešiti in katerih raziskovanja zdaj tečejo ali pa so v pripravi, informativno poročali v naslednjem sestavku. Za slovar 16. stoletja bo treba zbrati še dobri dve tretjini gradiva. Pri tem je treba opozoriti na to, da bodo besedila, ki so znana v več priredbah istega avtorja, izpisana primerjalno; to so zlasti biblijska besedila in pesmarice. Velik zalogaj so še postile; najbrž bo treba izpisati popolno vse tri (Kreljevo iz 1566, Juričičevo iz 1578 in Trubarjevo iz 1595), da o skrajšanih postilah ne govorimo. Primerjalni izpis je po eni strani zahtevnejši kot popolni,

ker obsega tudi študij, iskanje razlik med besediloma oziroma besedili.

Pri pripravljanih delih je zelo izpostavljeno vprašanje vzgoje delavcev, ki naj bi izdelovali slovar. Slovar bo v svoji končni obliki odvisen zlasti od teh. Tu gre za to, da strokovnjake, ki so temu delu blizu, pritegnemo, da bodo s svojimi izkušnjami sodelovali pri oblikovanju delavcev in da se bodo delavci ob tem delu izoblikovali v prave raziskovalce, ki bodo lahko opravljali glavnino dela. Na tem področju za zdaj še ni rezultatov, pripravljajo se pa že. Še zmeraj je delo v začetkih. Nekaj časa je bilo delavcev malo, organizacijskih stvari pa veliko. Zdaj, ko je delavcev več, računamo, da bodo tudi ta dela tekla hitreje.

Slovar stare prekmurščine je v nekoliko drugačnem položaju. Izdelovalec dr. V. Novak je že formiran raziskovalec. Svoje izkušnje iz prejšnjega dela in iz načrtnega pripravljalnega dela za slovar bogati z leksikografskimi izkušnjami v Komisiji in računamo, da bo ta slovar preje izdelan kot slovar 16. stoletja.

Naloge in vprašanja so številna in velika in tudi kar naprej se pojavljajo nova. Zato in že zaradi nekdane obljube namerava Komisija čez čas spet sklicati javni posvet o teh vprašanjih.

4

Prikaz dela za zgodovinski slovar na SAZU pa ne bi bil popoln, če ne bi vsaj v najkrajših potezah omenil velikega dela, ki ga je na tem področju že pred ustanovitvijo Komisije za historične slovarje slovenskega jezika opravila Leksikološka sekcija. Tu so tekla obširna izpisovanja starih slovarjev, slovníc in literature. Pri izpisovanju slovarjev so te tudi obračali, to je slovarje, ki imajo tujejezično iztočnico, so izpisovali tako, da je slovenski ekvivalent prišel v geslo.

Najvažnejše mesto zavzemajo izpisi rokopisnih slovarjev, in sicer: Hipolit, Dictionarium trilingue I, II iz 1712; Kastelec, Dictionarium latino-carniolicum iz let 1650–1700, Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum iz 1703–1710, Apostel, Dictionarium Germanico-Slavonicum iz leta 1760, Zagajšek, Nemško-slovenski slovar iz let 1773–1790, Vodnik, Slovenski be//ednjak iz 1773–1817, Penn, Nemško-latinsko-slovenski in Slovensko-nemški slovar iz 1854 in razni manjši rokopisni slovarski zapisi.

Združena in obrnjena Kastelčev in Vorenčev slovar sta pripravljena za tisk v priredbi Jožeta Stabeja.

Poleg teh so izpisani in obrnjeni tudi knjižno izdani starejši slovarji, in sicer oba Megiserjeva, ki sta že izšla (glej gori), Alasijev iz leta 1606; celovška razširjena izdaja Megiserjevega slovarja iz 1744 in še Gutsmanov in Murkov slovar. V tej organizaciji je bilo izpisanih tudi več starih besedil, nastalih od 16. do 19. stoletja, žal so bila ne-

katera izpisana samo razredčeno ali pa samo delno. Veliko teh izpisov, zlasti slovarje, je naredil Jože Stabej, ki je tudi avtor številnih člankov in razprav o slovarjih in o starejšem besedišču.

France Novak
SAZU v Ljubljani

PREJELI SMO V OCENO

Franc Zadravec, Umetnikov »črni piruh«. Slovstvene razlage in primerjave. Izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 461 str.

Jože Pogačnik, Na križišču zgodovine. Izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 353 str.

Dušan Pirjevec, Strukturalna poetika. Kibernetika, komunikacija, informacija. Literarni leksikon. Študije, dvanajsti zvezek. Izd. SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 93 str.

Niko Kuret, Duhovna drama. Literarni leksikon. Študije, trinajsti zvezek. Izd. SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 112 str.

Anton Ocvirk, Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva. Literarni leksikon. Študije, enajsti zvezek. Izd. SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 131 str.

Aleš Berger, Dadaizem. Nadrealizem. Literarni leksikon. Študije, štirinajsti zvezek. Izd. SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 85 str.

Janko Kos, Morfologija literarnega dela. Literarni leksikon. Študije, petnajsti zvezek. Izd. SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 103 str.

